MTA POLITIKAI TUDOMÁNYOK INTÉZETE
ETNOREGIONÁLIS KUTATÓKÖZPONT
Munkafüzetek 24.

A.Gergely András

Helyi politika – rendszerváltás közben

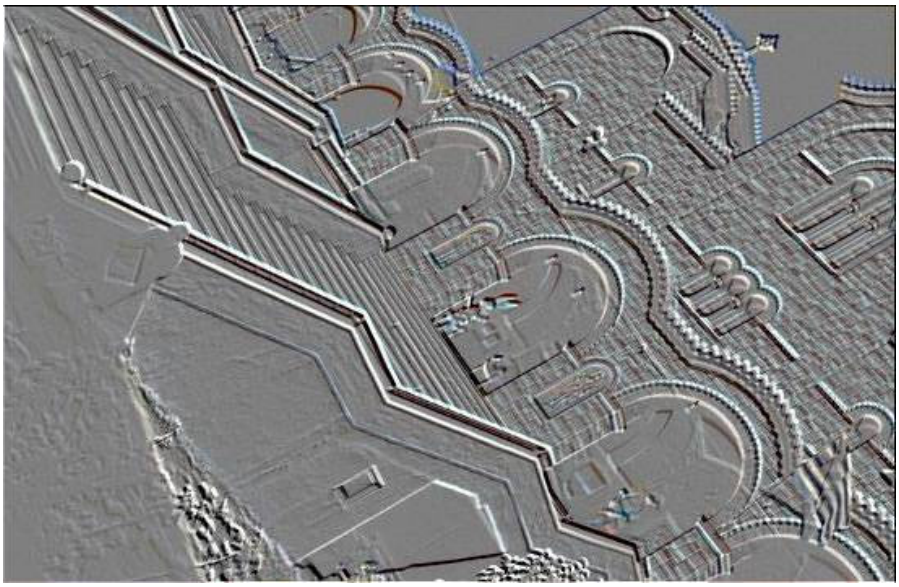

MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont
Budapest, 1997

Regionális tanulmányainkat azzal a céllal adjuk ki, hogy segítsék az új tudományos eredmények vitáit és terjedését. A publikációk a szerzők véleményét tartalmazzák, amelyekért maguk a szerzők vállalnak felelősséget. E tanulmány a szerző kutatási munkájának eredménye, melynek megjelenését az MTA Politikai Tudományok Intézetének segítsége tette lehetővé. Kiadásához az OTKA T 018210 és a T 022600 számú kutatási keretek biztosítanak anyagi hátteret.

© A.Gergely András, Budapest, 1997.

Sorozatszerkesztő: A. Gergely András

Kiadni, másolni csak a szerző engedélyével és az MTA Politikai Tudományok Intézetének hozzájárulásával lehet.

Tárgyszavak: helyi társadalom, helyi politika, önkormányzat, rendszerváltás, társadalmi magatartás, társadalmi rétegződés, települési közösség, földrajzi (Magyarország).

ISSN: 1416-8391
ISBN: 963 8300 80 9

Kiadja
az MTA Politikai Tudományok Intézete
Budapest, 1997

A.Gergely András

Helyi politika — rendszerváltás közben

Az elmúlt másfél évtizedben a magyar társadalom szervezettsége és a „politikai felépítmény-rendszer” intézményes átalakulása egy hagyományos, ám a hazai érdekközvetítés institucionalizálódása szempontjából új alakot öltő formával (és fogalommal) gazdagodott: a helyi társadalmakéval. Így, többes számban írva-mondva – hiszen a helyi-ség, a lokalitás akár egyetlen településen belül is más és más tartalommal bír a „hivatalosság” szemében és az egyházában, a községi önkormányzatában és az etnikai csoportokéban, a gazdasági érdekek aktorai és a kultúra egységét szorgalmasan szolgáló értelmiségiek számára, nem is beszélve itt a társadalmi munkamegosztás, az intézményes érdekközvetítés vagy a gazdasági tagoltság régi és új, uralkodó és alávetett csoportjairól, amelyek számára egyéni, „csakis számukra” érvényes „olvasata”, értelmezése van a lokális világnak, a sajátjukénak és a másokénak, a politikai instanciákkal megszabott helyi-ségnek és a lakosok választotta identitásnak.

Miután 1989-ben lényegében szerte az országban lezajlott az egypártrendszeri központosított uralom trónfosztása, végtelen remény ébredt a helyi társadalmak aktoraiban, hogy: „na talán most..., végre valahára eldől majd, s érdemi módon alakul ki végre, hogy ki kormányozzon bennünket”, s most végre meg lehet szabadulni a megyei és fővárosi nacsalnyikok diktátumaitól..., az erőltetett területfejlesztések és település-összevonások minden formális nyűgjétől, s az összes „nekünk idegen”, vállalhatatlan kényszertől...

Ez korántsem volt csupán egyszerű önfelszabadítás, a járom levétele, hanem az idő érlelte régi kívánalom, évszázados vágy volt a települések java részében.

A rendszerváltozás nyomán bekövetkező mindennemű új remény, megvalósult szabályozás, önszervező erőbe vetett hit, sőt a kormányzati programok, a tudományos várakozások és a közpolitikai változások dacára: nem így történt. A miértek keresése nem lehet minden téren egykönnyen meghatározható, s főként nem egyetlen kutató által föltárható, de számos, már elkészült elemzésre építve mondandómat, annyit mégiscsak bátorkodnék megállapítani: nem minden feltétel függött/múlott a helyi szereplők tervein, reményein, érdekein.

Már a „váltás” rendszere előtt a pártállamot belülről kritizálók vagy reformkonform módon bírálók szinte mindannyian a liberális hatalomkritika eszközével, szótárával éltek, céljaik „demokratikus” volta pedig a rendszerátalakítás folyamatában jószerivel vitathatatlan lett. Ezt követően azonban általánossá vált a közérzet, hogy mind felülről, a „nagypolitika” magasából, mind „alulról”, a helyi társadalmak szintjéről nézve elégtelen maradt a politikai rendszer átalakulása. Igaz, 1989–90 után ellenzéki hatalom került a kormánypozícióba és főleg mögé, a kormányzat és a gazdaság érdekhátterébe. Kérdés maradt azonban, hogy a nagytársadalom és a helyi társadalmak viszonya lehetővé teszi-e idővel a helyi közösségi terek kialakulását, az autonómiák visszavételét és a térségi válsághelyzetek megoldását, s egyáltalán: van-e esély Magyarországon arra, hogy a lokalitásokban rejlő helyi erőtartalékok fölszínre kerüljenek, a helyi társadalmak pedig értékükön méressenek, beleszólhassanak létkérdéseikbe?

Talán azért, mert semmilyen „kis és nagy történet” soha nem az elején kezdődik, hanem az előzményeivel, ezért a 90-es évek rendszerváltásában is függő feltétel marad egy-egy lokalitás „előélete”, hozott, átörökített pártrendszeri szerepe. Hiszen ebből következőleg korántsem egyforma perspektívákkal, saját helyi öntudattal és kooperációs nyitottsággal számolhatott egy

távolsági ingázók lakta szabolcsi község és egy budapesti kerület, egy lepusztított tolnai vagy őrségi aprófalu és az elit-menedékké lett Nagykovácsi, vagy ahogy más és más saját érdek kiharcolását remélhette a leszakadó és fölemelkedő térségek versenyében a hajdan nehézipari-katonai célprogramoktól meghatározott Veszprém megye központja vagy egy borsodi bányásztelepülés. S 1990 óta is alapkérdés maradt: vállalkozhat-e polgárosodásra és alkothat-e magának biztató jövőképet egy története során megyehatárok perifériájára került város vagy fejlesztésre sem érdemesített, vegyes etnikumú kistáj, illetve egy tömeges munkanélküliségbe hajszolt nagyrégió, feltörekvő határmenti térség vagy idegenforgalmi övezet?

Megújuló civil társadalom és ellene harcoló hatalom?

Új helyzet keletkezett a helyi társadalmak körül a rendszerváltást megelőző, s főként annak átmeneti időszakába számítható években, az évszázad utolsó évtizedében. Ezt mint folyamatot megérteni, figyelemmel kísérni vagy a politikai huzi-voni aktualitásait folyamatszerűen áttekinteni még korai volna napjainkban. Ámde immár rögzíthető egynémely megfigyelés, melyek korántsem mind mai keletűek – éppúgy, ahogy a lokális önszerveződés folyamatai sem újdonatújak.

A társadalom és az állam viszonya, kettejük „örök" háborús kapcsolata a korai felvilágosodás óta foglalkoztatja a politikus gondolkodókat, s a társadalmi feszültségek története a gazdaság, a politika és a társadalom hármasságának örök harcáról szól, csupán mellékesen vall a téritársadalmi örökségről. Az 1980-as évtized egyik fő változásfolyamata ugyanakkor a „védekező társadalom" kialakulása lett, amely a polgári világot is próbatételek elé állítja napjaink Nyugat-Európájában éppúgy, mint minálunk. A civil társadalom „kihívása" persze nemcsak az angolszász és a francia politikát és társadalomtudományt foglalkoztatja: a „társadalmi mozgalmak" lázadása a hierarchizált politikai intézményrendszer ellen szinte minden politikailag stabilnak tűnő államot és hatalmat fenyeget. Egyebek mellett ezért sem meglepő, hogy a politikai és gazdasági átmenet éveiben Magyarország rurális társadalma is kihívó viszonyba került a politikai és territoriális irányítással.

A helyi társadalmak esetében gyakorta leginkább az uralkodó és az elnyomott, a dolgozó és az elnyomó viszonya fogalmazható meg a helyi érdekküzdelmek hagyományaként éppúgy, mint a helyi és a központi döntés-erők küzdelmében. A „központi" és a „helyi" szembeállítása persze nem kis részben a közfelfogás műve, a valóságban a hatalom és a társadalom konfliktus-viszonya ennél jóval bonyolultabb, még akkor is, ha a polgári világot századunk közepéig a felvilágosodásból ittragadt duális társadalomfelfogás úgy értelmezi, mint a hatalom az ellenőrzés szervét, egyfajta (diktatorikus vagy toleráns), szakszerű (vagy laikus), és fölöttébb elfogadott, sőt társadalmilag támogatott jelenséget, valamifajta célkitűző, számonkérő és tekintélyelvű (de ténylegesen csak alkalmilag hatékony) intézményrendet, amely a maga törvényei szerint áttekinthetetlen és hatalmaskodó, bürokratikus és atyáskodó, beidegződéseiben pedig a rideg eredményesség a mérvadó – vele ellentétben pedig az örök szenvedő alanyként áll a szerves és közösségi, belterjes értékrendet és tradíciókat hordozó, termelés és fogyasztás zárt rendszerébe merevült helyi társadalom, amelyet gyakorlatilag sok szempontból az állam- és település-szervezeti hierarchia, a gazdaság körülményrendszere és az állami beavatkozás nagysága határoz meg.

A modernkori Európában, s főleg Közép- vagy Kelet-Európában (a szó szűk értelmében) persze nemigen beszélhetünk olyan modernizálható társadalmi-uralmi építményről, amelynek ne volna belső „támoszlopa" a közösségek, a magatartási- és döntéshagyományok, az együtt-

működési formák, a lokális erőviszonyok és helyi kapcsolathálózatok rendszere. Köztudott, hogy sem a hatalomviselők, sem a helyi társadalmak nem egyneműek, hanem rétegzettek, kulturálisan és politikailag is tagoltak, érdekrendszerükben sokféle szövevénnyel átszőttek, mentális és (külső) kapcsolati szállal környezetükhöz kötődőek. Kétségtelen, hogy formálisan a helyi társadalmakat mindenütt korlátozzák az intézményes hierarchia „delegálta" helyi hatalmasok, vagy a pártokrata döntéselit (régi és új) képviseleti apparatcsikjai. De a hatalmi játszmák szereplőinek rituáléi, illetve a döntéshozás kiváltságai, az információ-birtoklás módszerei minden rendszerváltás dacára hatalmon maradni segítik az uralkodó garnitúrát, velük szemben pedig ott áll a helyi társadalmak sok-sok alakzata, nyilvánossága, belső network-je is, amely polarizáltság, intézményesült kettősség igazából egy sokpólusú, sokérdekű politikai teret formál ilyetén együttesként.

Minden politikai nyilvánosság és az érdekpluralizmus minden formája annak a lokális népességnek elsőrangú érdeke, amely belső tartását, „magabízó" erejét csakis e kontroll-szerepben, a nyomásgyakorlás útján, szilárd értéktudatban őrizheti meg. A hatalom és a civil társadalmak alkufolyamatai olyan akarati úton, politizációs gyakorlatban fogalmazódhatnak meg, amelyekben mind a hatalomgyakorlók, mind a politikailag alárendeltek között ott vannak a konfliktusoktól óvakodók és az uralmi viszonyban hatásképtelenek, az „árnyékbokszolók", az akaratérvényesítésben gyöngék, a kudarcokat nehezen viselők, a saját érdekterükben élők, a hivatalosságok perifériáira kiszorítottak is, akikből megint újabb „pillér" fonódik össze a helyi hatalom tympanonja alá. Ráadásul e képletes helyi „álladalom" régies oszlopait meghatározatlan idő óta behálózzák a helyi érdekkötelékek, az informális kapcsolati liezonok, a kliensi viszonyok, s a legkülönfélébb integráltsági vagy csoport-hovátartozási élmények, összetartozási szándékok, lobbyk és rokonsági hálózatok is, melyek gyakorta éppoly hatékonyak, mint a jól kimunkált makropolitikai rendszer.

Következőleg tehát a helyi társadalmak sokpólusúsága is szerepet kap abban, hogy mennyiben, miért és hogyan képesek (akár a legapróbb településen is) eltérő helyi tudattal egymás mellett megférni a gazdálkodó termelők, a politikára orientált vezetők, a nyereségre építő magánosok, a függetlenségorientált értelmiség, a perifériára szorult ellenzék, a politikai részvételben nem érdekelt ingázó népesség és a szociális biztonságban érdekelt inproduktív társadalmi szféra. Ez a természetes, sokpólusú érdektagoltság különböző időszakokban, eltérő módon ad hangot a maga érdekeltségeinek. Főleg Kelet-Európában, ahol „a szabadság objektív technikái" korántsem voltak mindig garantáltak, s ahol a demokratikus szerveződésformák a magántársadalomnak ritka élményei, pirosbetűs ünnepnapjai voltak csupán. A nyugat-európai fejlődésben rendszeresek voltak a helyi társadalmak lázadásai, s egyáltalán: a civil társadalom önállósulási folyamata, „lefűződése" az államról olyan polgárosodási, modernizációs trendek eredménye volt, melyek (például a tőkés gazdaság mechanizmusai) egyszerre homogenizálni és differenciálni tudták a társadalom nagy hányadát, s e folyamat nálunk is elkezdődött 1990 után, de végbemenni nem tudott. A nyugati világban ez a lokalitásnak „érvényességi prioritást" biztosító szemlélet hozzájárult valamelyest az állam „varázstalanításához", a neoliberális vagy neokonzervatív társadalomfelfogáshoz, így a helyi társadalmak erejének növekedése az állam visszaszorítását vagy túlszabályozó funkcióinak korlátozását eredményezhette, amelyet egyébiránt ugyancsak szolgált az állam saját kontroll-funkciója, önreflexív működése is.

Alapvető kérdés lett napjainkban, hogy a helyi pártosodás eddigi alkufolyamatai hogyan változtatták meg a hatalmi-politikai erőviszonyokat a helyi társadalmak térségeiben. Régóta kialakult már a civil ellenállás megannyi változata, az üldözött, tiltott vagy illegálisnak számító kisközösségi, családi vagy egyéni hatalomellenesség hagyományos gyakorlata, s megerősödött a pártok önérvényesítési (illetve a hatalomváltás párt-rotációs) folyamatában az a helyi közérzet, amelyet a direkt ellenállás helyetti, a polgári engedetlenséget deklaráló magatartás

jellemez. Ez a látens szembenállás, illegitim küzdelem a pluralizálódó politikai rendszer része lett minálunk is a „demokratikus átmenet" időszakában, de egyúttal konfliktusos állapotokban intézményesedett, s e politikai-strukturális válság (egyetemesen és minálunk is) oda vezetett, hogy a „civil" jelző immár lekopik a társadalmi küzdelmek képleteiről, és a valóban civil, a laikus vagy hatalmonkívüli társadalmi mozgások egyenesen a mozgalmival, a mikrotársadalmival, a „bázis-szintűvel" lettek azonosak, ellentétben az intézményi-formális makroszférával. Nyugaton így kerültek felszínre a balos mozgalmak, bázisközösségi elméletek, zöld-offenzívák, „egytémás" akciók, etnikai vagy regionális nekibuzdulások, lokális identitásmeghatározások, ellenkultúra-kísérletek és más újdonatúj formációk, melyek okai és módjai mindennapi sajtótémává érettek, s idővel (a nyolcvanas évek folyamán) megérlelték új igényét azoknak a törekvéseknek, amelyek a helyi-ség, a mikrotársadalom autonomiális szabadságát követelték. Mindez megannyi változatban megvalósult a hatvanas-nyolcvanas évek során számos világrészben, de nem egészen így történt Kelet-Európában, és feltűnően nem így zajlott le Magyarországon.

Ebben a két- (vagy több-)pólusú huzi-voniban a lokális kiszolgáltatottság ellen védekező helyi társadalmak, illetve a fennhatóság folytonosságáért küzdő politikai hatalom erőfelmérése folyik a „rendszerváltás" pillanata, illetve az azt megelőző időszak óta. A harcoló hatalom egyelőre még erősebb és hatékonyabb, rendszerintegráló mechanizmusai minden várakozás ellenére felülmúlják a védekező társadalom erejét. A helyi kezdeményezések a nyolcvanas évek közepétől fogva számos sikert könyvelhettek el a visszavonuló, több évtizedes „omnipotenciáját" immár fennen hangoztatni nem próbáló állam ellenében, de a rendszerváltó kormányzati programok, a „mindenkit" egyetlen érdekkör, a „váltás" vagy változtatás alapvető érdeke köré szervező időszakban mégsem valósulhatott meg, mégsem teljesedhetett ki a helyi szabadság vágya. A települési térben, a helyi társadalmi közösségek köreiben ezért megerősödött a kétely: mi változott itt valójában?

Rendszert váltottunk vagy helyzetet?

Megtörtént-e a rendszerváltás a helyi társadalmakban?

Elemi érdekek, perspektívákat fölrajzoló remények és alapvető fölszabadulás-élmény iránti éhség kívánta meg, hogy a közpolitika szereplői úgy érezzék: megtörtént, s mindenki csupán nyert vele. Majd, alig egy-két esztendő alatt, megkeseredett a boldogító perspektívák megvalósulásának élménye.

A vidékjáró kutató ma már mindegyre úgy láthatja: nem történt meg a kívánt átalakulás, s ezt a helyi közösségek ennél lényegesebben szorongatóbb közérzettel vették tudomásul. A „vidéki Magyarország" nem azonos a pártokkal, a pártok nem hordozzák, nem vállalják és nem képviselik parlamentáris szinten a helyi-ség érdekeit, céljait, perspektíváit. A helyi hatalmak is elbizonytalanodtak magában a rendszerváltó érában, bizalmuk megfogyatkozott, s kínzóan kegyetlen élményként veszik tudomásul, hogy ismét megkötött kézzel működik a helyi közigazgatás – minden új önkormányzati törvény ellenére. Ami pedig az igazgatási szabályozás reformjain túl még rendelkezésre áll, a politikai képviselet intézménye és a pártok helyi vagy országos küzdelme, az is legföllebb azt sugallja, hogy ahol lehet, ott kell is még változtatni a közéleti ügyeken, mert ami a változás-váltás eddigi „eredményeként" elkönyvelhető, az édeskevés. A változások léptékét illetően persze maguk a pártok is szítják a tüzet, hergelik az érdekelteket, s azt a reményt keltik, hogy a helyi kormányzati képviselet mellett a helyi pártok képviselői lesznek azok, akik, ha majd ismét lesznek helyhatósági választások, igazából valóra válthatják a nagy reményeket... Így alakul ki tehát az a helyzet, amelyben a pártok és a

társadalom törésvonalát szinte egyedül a lokális képviseleti önállóságok és szabadságjogok limitált érvényesülése volna képes áthidalni. Másként szólva: a helyi, önkormányzati szint a legtöbb településen a parlamenti pártok sikerének „ellenképlete" próbál lenni, magyarán egy ellenzéki párt parlamenti győzelme esetén helyben a kormánypártiak futnak előbbre, s legközelebb „tapsra csere", amikor fordul a kocka a nagypolitikában, fordul helyben is.

Ámde a helyi politika a rendszerváltás után esetlen maradt, önkormányzatra képtelen, magabízásra gyenge. Egy aprófaluban, ahol jó esetben két párt volt néhány hangadó jólélekkel, vagy egy kisvárosban, ahol négy-öt párt küzdött (tíz-tizenöt politizáló egyéniség alakjában) bizony csak jópár elavult, megfakult bolsevik személyének „leváltásával" zajlott le a rendszerváltozás. Megkapta a magáét néhány helyi nacsalnyik, menesztettek vagy futni hagytak egypár vállalatvezetőt, nagy nyilvános csinnadrattával kiebrudaltak néhány munkásőrt vagy előzték a pártokrata elit helyi garnitúráját – ennyi történt, neméppen semmi. Nem alakultak ki regionális összefogások, sem nagytérségi egységek, s nem talált kooperációra ama kistelepülések többsége sem, amelyeknek puszta egzisztálásához is körzeti összetartás, kölcsönös segítség, oppozíciós magabiztosság kellene.

A magyar településrendszer hálózati (netwörk-) képessége és kooperációs hajlandósága, a gazdasági terek harmonikus egyensúlyának biztosíthatósága és funkcionális feltételrendszere ma már meghatározhatatlanul sokrétű, s jószerivel átláthatatlan a kutató számára is, aki megpróbálja nyomon kísérni a társadalom térbeli berendezkedését, a függésviszonyok kialakulását, a modernizációs hajlandóság és az innovációs beállítottság területenkénti változásait. A *regionális folyamatok,* a szerkezeti-funkcionális összefüggések rendszerében meglelhető sokféle hasonlóság, illetőleg a települések belső térhasználatától függetleníthető urbanizációs-regionalizációs folyamatok számos momentuma egy *új gazdasági térszerkezet kialakulása* irányába hat, s ezen belül immár hozott előnyként vagy történeti-gazdasági örökségként él tovább a területfejlesztés és a településfejlődés számos tendenciája.

A településrendszer és az infrastrukturális ellátottság akut szintje szorosan összefügg a lassú változások logikájával, másképpen szólva: a településhálózat egész rendszere a térfejlődés lenyomataként értékelhető, ekként hordozza, megjeleníti nemcsak a hosszútávú, történeti idővel mérhető változásokat, de a középtávú, évtizedes folyamatokat is. Vagyis az átmenet korában a hasonlóságot mutató település-szintek olyan csoportokat képeznek, mint amilyenek a polgári tradíciójú városok, az agrár-tradíciójú térségek, az iparosodás folyamatában fölzárkózó zónák, vagy a tercier szektorba intenzíven bekapcsolódott tájegységek, amelyek között már funkciójuk szerint is egyenlőtlenségek képződnek, s napjainkban ezek egyre erősebbek lesznek (lásd bővebben Enyedi 1996).

Persze ahhoz, hogy a helyi társadalmak erőre kapjanak, önkormányzó erővé hatalmasodjanak, nem fél esztendő vagy öt-hat év kell, hanem évtizedek. (A svájci kantonális képviseleti rendszer kialakulásához hat-hétszáz év kellett, s ma sem éppen problémátlan!). Minálunk a „rendszerváltozás" egy meglehetősen „önkormányzatbarát" külsőt öltött magára, amelyről azonban épp a formális törvénykezés és a restrikciós válságkormányzás ügyvivői bizonyították be, hogy a szabad mozgástér helyi társadalmi csoportok számára akkor lesz valódi tartalmú, ha maguk szabhatják a változás rendszerét, ha nékik adatik a jog beleszólni legfőbb ügyeikbe, s önállóan dönteni önszabályozó normákról. Ezt még a plurális pártrendszer sem helyettesítheti, s még az sem, hogy a liberális pártpolitikai törekvésekben a városi önkormányzatok „megnyerésének" reményei kaptak helyet. Biztató jelekről, a helyi közösségek önszabályozó nekibuzdulásairól egyelőre alig érkezik hír. De talán eljön az ideje egyszer, amikor már nem (csak) a megye lesz a fő politikai ellenség, s nemcsak a „kicsi" lesz majd a szép, hanem jóval előtte a „szabad" is, s akkor majd a lokalitások a maguk autonómiáját az önkormányzatiság révén, s

nem pedig annak érdekében szerzik meg. E szabadság első föltétele az „én” önmeghatározása és a „mi” körülírása, a hovátartozás (a hol-lét) kinyilvánítása és a csoportértékek elfogadtatása, amelyben a változás rendszerének kialakítása tartalmi föladat marad, s majd a „részek”, a társadalom területi egységei és közösségei lesznek e változások őrei. Ha szerencsénk van – legalább a következő rendszerváltozásig.

Az egypártrendszer leomlásának nyomonkísérése lassan már lehetséges lesz a lokalitások „hasznát” tekintve is. A sokpártrendszer konfliktusai azonban csak most sokasodnak igazán, az elemzők szeme láttára... Az 1989 utáni helyi politikában először az Antall-kormányzat könyvelt el „elévülhetetlen” sikereket az önkormányzati törvény megalkotásával, majd a szabaddemokrata pártgyőzelmek keltettek reményt az ismét pártcentrikussá vált parlamenti rendszer ellenében sikeres polgármesterek befutásával. Ez a helyzet azonban – bármily újnak tűnik is – régebbi hagyományra nyúlik vissza, elsősorban a következetes megye-ellenességre, valamint az országos politika és a helyi politika történeti konfliktus-folytonosságára, s legfőképpen az önkormányzatok alkotmányos felértékelődését (Pálné Kovács 1995:341) megelőző szervezeti erózióra, melyet lényegében máig nem hevert ki a területpolitika helyi szervezete. E szempontból voltaképpen mindegy is, hogy tényleges várospolitikáról, vagy pedig település-, község- vagy vidékpolitikáról beszélünk, hiszen igen sok külsődleges és örökletes tényező játszott bele abba, hogy egy-egy település (például falu) miként alakította ki új függetlenségét a környező városoktól, vagy volt kénytelen alárendelt helyzetben maradni egy fölé emelt város rabságában, avagy miként próbálta 1991–92 után lerázni magáról a neki alárendelt „alsóbbrendű” településeket, melyek politikai-gazdasági perspektíváit, „szárnyalását” fogták vissza a maguk súlyával, akadékoskodó „mikropolitikájával”, érdekérvényesítő kötelékeivel, az egész „érdekegység” koloncával.

A párturalom alkonyát főképp a párton belüli bizalmi válság megerősödése, a félelmek szétterjedése, a szervezeti erózió okozta nemcsak az országos politikában, hanem a helyiben is, s így tovább, egészen az állampolgári közérzet szintjéig. Ennek vannak gazdasági és vannak politikai részkérdései. Úgy vélem, hogy az államszocializmus válsága az uralmi központok elszigetelődésével, a helyi-területi oligarchiák szétesésével és a helyi társadalmak civil öntudatának megerősödésével is összefüggött. Ezt azonban egészen az önkormányzati változásokig keveset hangoztatták érdemi módon, s azóta is csak szlogen-szerűen. A rendszer legitimitását azonban a sikertelenségek mellett az uralmi egység megkopása is kétségessé tette, amelyről épp a hatalmi apparátusok rendelkeztek a legkevesebb információval. A válságjelek megfogalmazását a nyolcvanas évek végén az apparátusok hírhálózata csak szűrve-válogatva közvetítette, főképp vidéken. A vidék kormányozhatatlanná vált a nyolcvanas évek közepére, illetve úgy tett, mintha kormányozható volna, mintha elfogadná a negyven éve megszokott központi uralmat – de belülről lázadt föl ellene.

Szerte a vidéken a gazdasági és a politikai intézményrendszer válságállapotában, a nyolcvanas évek derekától meggyöngült apparátusokkal és omlatag érdekviszonyokkal találkozunk a nyolcvanas évek közepétől mindmáig. A társadalom szerkezet- és indulatváltozásai, valamint az uralomgyakorlás napi kérdései nem modellváltást, még csak nem is valódi rendszerváltást eredményeztek. Sokféle forma változott, a rendszer maga csak pluralizálódott, néhány sajátossága, működési hagyománya alakult át. Ilyen például a rendszerválság és a politikai érdekek reprezentációjának hagyomány-hiánya a magyar politikai közéletben, ilyen továbbá a megye helyzetének módosulása (pro és kontra erők huzavonája ellenére), a kisrégiók perspektívája, a leszakadók és feltörekvők közötti regionális szakadék mélyülése a keleti/nyugati vagy északi/déli országrészek között, stb.

Rendszerválság és érdekválság

A gazdasági egyensúlyvesztés, a modernizációs háttérbeszorulás, a strukturális és privát szférában egyaránt teljessé lett rendszerválság két kérdésben érdekel itt most bennünket.

A hatalom és az érdekek közötti viszony, a kiváltságolt csoport vagy osztály kiemelését, előnyökhöz juttatását jelenti, nemcsak az osztályállamokban, hanem a részpolitikákban, a településhierarchiában, a pártok plurális érdekelosztó viszonyában is. Az intézményes érdekérvényesítési gyakorlat kialakítója mindig főszerepet oszt magára a politikailag kiváltságolt csoportok mellett. Ő az elosztó, sőt az elosztási jogok főelosztója is. Főrendező az uralkodás színházában. S mert e politikai színpad nem valami elkülönült szférában működik, figyelmünkre érdemes az uralkodó osztályérdekek egyenlőtlen elosztásának rendszere, vagyis a politikai színpadok vidéki szervezete is.

A hatalom működése, a politikai döntéshozatal intézményes /és illegális!/ folyamata minden hasonlóság ellenére sem egyforma az ország különböző térségeiben. Sőt az érdekegyeztetés és a döntésvégrehajtás módja is nagyon eltérő. De mindez nem osztályok és rétegek mentén tagozódik, hanem csoportérdekek szerint és ezek konfliktusai, válságai alapján. A közelmúlt években tapasztalható hatalmi és politikai érdekellentétek pontosan jelezték, hogy nálunk a politikai modernizáció nemcsak nem biztosította az uralmi egységet, hanem a hetvenes évek eleje óta egyenesen megfosztotta a monopolisztikus uralomgyakorlás szereplőit azoktól az eszközöktől, amelyek az egyes társadalmi alrendszerek, a gazdasági, kulturális, mozgalmi vagy igazgatási szektorok kézbentartását igényelték, s ugyanígy bánt el ez a típusú forszírozott (és idealizált) modernizáció a helyi társadalmak érdekszférájával is.

A térségi érdekek régóta alig kaptak szót a közérdekre hivatkozó, erőforrás-korlátozásos bürokratikus irányításban. Emellett viszont a központi hatalom a „részvételi demokráciát" a rendszerváltás „eredményei" közé erőszakolta. A tényleges „képviselet" a sokpárti rendszerben is mindenütt alig néhány politikaképes embert és „kiválasztott" kádert futtatott. Ez olyan belterjes kapcsolatrendszerré érett a hatalmi szférán belül, hogy a funkcióhalmozás már a döntés-elitet is korlátozza. Mindez nemcsak a gazdaság és a társadalom szétzilálódását, nemcsak az „össznépi" perspektívavesztést, az uralomgyakorlási szokások összebonyolódását és a bürokratikus tekintélyelvek leomlását eredményezte, hanem a politikai „tervező" és döntéshozó szervek végletes szerepzavarát, elérvénytelenedését is, ráadásul rögtön azután, hogy a rendszerváltáshoz rendelt fogalomként a kormányzati szféra decentralizálásának reménye ébredt föl a helyi politikában is. Ehhez képest a kormányzati és önkormányzati-törvénykezési szféra mindössze annyit tett, hogy a létező társadalmi egységek települési infrastrukturális hátterének növelése helyett „visszaadta" az önkormányzati önállóságot a településeknek, anélkül, hogy ezáltal lehetővé vált volna valamilyen helyi integráció, társulási szervezet, konszenzusos válságkezelési együttes kialakítása.

Amikor az önkormányzatok esélyeiről van szó, nem szabad elfeledni, hogy az uralkodás rossz gyakorlata, a régi eredetű központosítottság még mindig nincs a távoli múltba száműzve. A központi és a területi apparátusok káderei, a pártfunkcik és az ágazati-államigazgatási szakemberek már nem annyira a hatalmi centrumokban ülnek ugyan, de ott ülnek a decentralizált politikai rendszer helyi-területi intézőköreiben, a vállalatoknál, a mondvacsinált és nekik kreált stallumokban, az új technokrata elitben, a vállalkozók vidéki köreiben, az alapítványokban, a területi főhatóságokban, a szponzoráló és vállalkozói kuratóriumokban.

Az uralmi technika minálunk jó évtizede már az informális érdekközvetítés, s ennek gyakorlatát nem feledték el sem azok, akik működtették az informális érdekrendszert, sem pedig azok, akik elszenvedték. Szétterült a hatalmi erő, de még mindig átláthatatlan, kiknek a kezében volt

és kiknél maradt. S amikor a pártok színeiben négyévenként harcba indulnak az önkormányzatok ügybonyolítói, még inkább számíthatunk a nyílt ügykezeléstől távoli, informális mezőben és nemszabályos úton intézett ügyekre. A hatalom kézbentartói ezután talán nem lesznek örökké képesek az eddigihez fogható elkülönülésre (erre olasz, amerikai, német, koreai, svéd példák szólnak igazolásul); azt azonban kár lenne képzelnünk, hogy a vidéki és központi, ágazati és pártoligarchiák települési hálózatai teljesen fölbomlottak volna. Mert – miként a politika gyakorlásában nyíltan korlátozott civil társadalom az elmúlt évtizedekben – a hatalomból kibillentett káderek is fényes elszigeteltségbe vonultak, s belülről, láthatatlan eszközökkel fogják korlátozni a közügyek egyeztetéses irányítását, avagy: fölújítják kapcsolati tőkéjük rejtett értékeit és újra alkalmazni fogják a bevált technikákat.

Kérdés lehet, hogy ki lesz képes ezt a rejtett döntésbefolyásoló kört egy-egy termelő ágazaton vagy településen belül korlátozni?

Hosszabb ideig talán nem sokan. Szerencsés esetben a valódi korlátozást az elkülönült területi igazgatási szféra nem a parlamenttől fogja elszenvedni. Nem is a politikai piac szereplőitől. Hanem a civil társadalomtól, amely igen lassacskán talán már megelevenedik, önerejére ébred és hébe-hóba már korlátozni is meri a hatalmasokat. Ehhez azonban furfangosnak, erősnek, öntudatosnak kell lennie. S nem kétséges, hogy azzá lesz idővel – de az idő múlik, s nem mindegy, mikor jön el a civiltársadalmi mozgalmak korlátozó erővé válásának korszaka.

A helyi társadalmak bizonnyal kaphatók lesznek a civil öntudat kinyilvánítására, a politikai kontroll biztosítására. Már csak önérdekük miatt, puszta egzisztálásuk érdekében is. Ma még pártokba szerveződik a civil társadalom aktív magja. Minden településen, ahol megmaradt valamennyi öntudat, létezik lakópolgári elégedetlenség, s léteznek eszközök a hatalom ellenőrzésére. Rosszabbik esetben az önkormányzati lehetőségek még hosszú ideig nem teszik lehetővé a gazdaság és a politika, az oktatási rendszer és a pártosodás, a vallás és a kultúra egészséges elkülönítését. Megeshet, hogy egy települési közösség örömmel megy bele abba, hogy külföldi tőke támogatásával remélje jövője alakítását. Pedig egy autógyári szerelőüzem létesítése kevésbé lenne fontos és eredményes Magyarországon, mint olyasfajta távlatos stratégia kialakítása, amely egy-egy település feladatát, érvényesülésének hosszútávú útját szabhatja meg vagy segítheti. Ha Óbudára modern hivatali negyedet építenek, ahol a szovjet és a kelet-európai piacok felé közvetítő vállalkozók kapnak új (és a belvárosinál olcsóbb) irodát, az nyereségesebb üzlet lehet, mintha néhány betonházat húznak föl. Ha Nagyvisnyón az idegenforgalom kiszolgálására rendezkedik be a falu népe, az jobban szolgálja a falu érdekeit, mint ha visszaveszik az összevont téeszből a maguk részét és juhokat kezdenek tartani. S a példák még sorolhatók. Önkormányzó okos nép és jövő-remény nélkül azonban mindez csak rövidlátó politika, alkalmi érdek és a közbizalom olcsó kihasználásának lehetősége marad.

Az önkormányzatok helyi jelöltjei sok helyütt a privatizáció jelszavát kapták fel, mint zászlót, s lengetik rendületlen. Pedig a tisztázatlan (és tisztátalan) ígéretek nemcsak a helyi társadalmak bizalmát játsszák el, hanem „megeszik” a lelkeket is. A megerősödött pártok és megizmosodott pártemberek magabiztosságával szemben még most sincs késő a civil társadalmat mozgósítani, vagy ezek küzdésképességét növelni. Később esetleg már végképp késő lesz, s a hatalom korlátozása később már nem kezdődhet el ugyanolyan eséllyel. Rendszert váltottunk már valamelyest, de az érdekek és értékek piacán a rendszer racionalitásának, jövőbe mutató céljainak, a helyi politikáknak nincs még kellő becse. Pedig enélkül a modell változatlan marad, csupán a szereplők váltanak álruhát és vendéghajat, a színjáték pedig folytatódik.

A helyi politika legfőbb eredménye lehetne, hogy a rendszerváltást betetőzze, az „össztársadalmi” célok mellé, a piacgazdasági eszmék köreihez a helyi politikát csatolja – a modell még így is csak nehezen változik majd. A helyi politikák nélkül azonban sehogysem.

Köztudott azonban, hogy a helyi politika sincs meg a helyi aktorok, a „hely szelleme", a gondolkodási és viselkedési tradíció hordozta innováció minimális szintje nélkül. Elvileg, ha a közösség társult személyiségek szabad együttese volna, valamiféle communitas, s azt egyenrangúan alakíthatná társadalmi „moderátor" és társadalmi aktor, nem pedig a „nagy főrendező" elképzelése szerint alakulna minden, akkor a maga spontán hozzájárulásával a kiválasztott egyén a többieket gazdagíthatná. De vigyázat, ez messze nem így van! Nincs kedvező korszaka most a közösségeknek. És hiába szorul rá a mind kiszolgáltatottabb egyén a kooperációra: a bolsevizmus másnapján a „közösség" még aligha cseng őszintébben, mint a „demokratikus", a „békés", vagy az „emberarcú" jelzők! Túl hosszú korszakot éltünk át a közösségi önfegyelem formájában ahhoz, hogy most bárki és bárhol könnyedén alakíthasson valódi, fegyelmezett közösséget. Más kérdés, hogy lehet-e egyáltalán manapság közösségeket alakítani, s milyen konfliktusok alakítják ki a konszenzusos megoldásokat. S mert erre mind nagyobb szükség van, magam is az önkorlátozás és önképviselet, az önérvényesítés és az intézményesített politikai érdekközvetítés híve vagyok, amennyiben ezek kifejeznek artikulálódó érdekeket, hordoznak helyi társadalmi viselkedéshagyományt.

Lehet-e önszervező elvű egy helyi társadalom?

Az **ön**kormányzatot valójában nem adják vagy engedélyezik, hanem megszerzik, kikövetelik, esetleg megharcolják. Mert aki adja, vissza is veheti bármikor..., aki azonban megvívta, attól csak formálisan vehetik el. Azért csak formálisan, mert mindenki tudja, hogy hiába volt kinevezett egy községvezető, mégis a települések helyi társadalmának életét a mérvadó, a befolyásos, az erős kapcsolatokkal rendelkező és a kapcsolathálók mozgatására képes emberek irányították – hol egy volt gazdatiszt vagy „szocialista" téeszelnök, hol egy állatorvos vagy agronómus, hol egy ÁFÉSZ-igazgató vagy lelkész, s korántsem volt mindenütt a pártvezető vagy a tanácselnök a falu valóban első embere, aki a központi akaratot kellő elánnal képviselte erejéhez és az elvárásokhoz képest.

Az önkormányzat tehát elsősorban az érdekkonfliktusok kierőszakolását, a képviseleti gyakorlat működtetését, a nyilvánosság és az érdekpluralizmus fenntartását szimbolizálja a helyi népesség érdekében. Belső tartást tehát, oly szerepet, amelyben mind a hatalomgyakorlók, mind a politikailag alárendeltek között ott vannak a nagy politikai presztízs-konfliktusokban nem érdekeltek, az uralmi viszonyban hatásképtelenek, a politikai fenekedéseket kezelni nem tudók, meg a sorsuk alá zuhantak is.

Átpolitizálódott az elmúlt két évtizedben a helyi öntudat, s ez a politikával telítődés új identitástudat megjelenésével járt. Az új hovátartozást kereső, integrálódásra éhes, értékvesztést is átélő helyi népesség törvényszerűen alárendeltségbe került, ám szélreszorultságát, periferizálódását ellenzéki helyzetnek tekintette és akként élte át. De a legmodernebb és leggazdagabb országokban is csupán a nyolcvanas évekre érett meg az az igény, hogy el kell venni az állam varázserejét, hogy a civil világ a magáét végre kipróbálhassa.

Alapvető kérdés maradt a rendszerváltás éveiben is, hogy a tájegységi identitások, etnikai-kulturális különbségek vagy politikai mentalitáskülönbségek hogyan befolyásolják a regionalizálódás folyamatait (gondolok itt a politikai- vagy választásföldrajz újabb eredményeire, a refolklorizálódó tájegységek – a Jászság, Nagykunság, a svábok vagy délszlávok lakta vidékek) politikai és igazgatási határaitól független önállósulási programjaira, stb.). Most a kortárs társadalomtudomány a társadalom vagy a gazdaság terét már nem egy „dobozban" kiteljesedő struktúraként írja le, hanem olyan térbeli társadalmi relációk, kapcsolathálók, érdekviszonyok,

mikro-makro erőviszonyok, mentális struktúrák ama rendszereként, amely reprezentálja, nyilvánosan megjeleníti tér és társadalom „nem-strukturális" dimenzióit is. S ha csupán azt nézem, hogy a gazdaság, a közlekedés, a piaci kapcsolatok vagy a tőkemozgások térbeni eloszlását olykor követi, olykor meg is előzi számos egyéb térszerkezet-módosító tényező, akkor máris kiegészül a regionális folyamatok képe azzal az összefüggéshálóval, amelynek a regionális fejlődés szempontjából komoly jelentősége van. Ha itt csupán a politikai kultúra területére gondolok, akkor a társadalmi tiltakozás-potenciál térbeli eloszlása, a politikai rendszer makrofolyamatait kísérő mikroszintű különbségek jelentkezése, az etnikai és kulturális tartalmak reprezentációja, a politikai pártprogramok iránti befogadásban mutatkozó térségi különbségek, a vallási-kulturális specifikumok, az önkreatív társadalmi erők térbeli eloszlásának egyenetlenségei, az érdekközvetítésben fölfedezett lobbyzási lehetőségek, a konfliktustűrőképesség és a depressziós hajlandóság lokális mintáinak árnyalatai egyaránt olyan momentumoknak minősülhetnek, amelyek (ha nem is alapvetően, de) tendenciáikat tekintve hosszú távra szólóan elősegítői vagy hátráltatói lehetnek a regionalizációs folyamatoknak.

A szocialista örökség, s ezen belül a modernizációs megkésettség, a városhálózat bővülését sajnálatosan nem követő szerves polgárosodás, valamint az ehelyett bekövetkező proletarizálódás egyértelműen megnehezítette az 1945 és 1980 közötti területi kiegyenlítődési célok megvalósulását. Emellett a magyar területi struktúra, amely a politikai szinten megfogalmazott fejlesztési célokkal és a modell-értékűségében látensen követni vágyott nyugati mintákkal ellentétben *nem közeledett* a térségek egyensúlya felé, igen sajnálatosan lemaradt több olyan hosszútávú területfejlődési változó szempontjából is, mint amilyenek a helyi erőforrások felértékelődése, a világgazdasági folyamatokhoz igazodás, a forráselosztás érdekhátterének egyeztetéses megoldása, vagy a redisztribúciós elvek közjóváhagyással megerősített gyakorlása. E folyamatban a (volt) szocialista országok oly nagymérvű zártságra rendezkedtek be, amely hosszú távon innováció-képtelenné tette őket, s nagytérségi fejlődésük szempontjából bizony lemaradtak az 1960-as esztendők szintjén. Ez örök megkésettség, s a lemaradások permanens jelenléte, mint a kelet-európai fejlődési trendek talán legjellemzőbb vonása, nemhogy indokolttá, de bizonyos időszakot tekintve kifejezetten eredményessé tette az államszocialista modell működését. Ezt követően, illetőleg e nagyívű monolitikus fejlődésfolyamat „alatt" kialakultak a válságövezetek, megteremtődtek az életszínvonal és a társadalom belső, mélyebb tagoltságának és jellegadó különbségeinek keretet adó földrajzi egységei (magyarán: szegényebb és gazdagabb zónái), valamint egyre élesebb törésvonal lett megrajzolható az ország keleti (Dunán inneni) és nyugati (Dunán túli) nagyrégiói között, utóbb pedig elcsúszott e makroregionális tagoltság egy észak-keleti/dél-nyugati tengely mentén. A nyugati határmente gazdasági (kereskedelmi, szolgáltatási) prosperitása pandantjaként egyre látványosabb az ország keleti perifériájának romlása, a centrum szerepváltozása és az új mikroregionális szerepmegosztás kialakulása, valamint mindezen térségek viszonya a földrajzi-gazdasági környezetükkel és a fenntartható fejlődés károsultjaival összefüggésben (Enyedi 1996).

A térségiség válságkérdései sajnos mélyen alatta maradnak a kormányzati szintről kezelni tudott kérdéseknek. De vajon miként és mennyiben képesek vagy képtelenek az egyes térségek helyi társadalmai olyan perspektívák megtalálására, amelyek túlélési esélyt biztosítanak, illetve miért nem képesek mégsem arra, amit a lokális változásokkal kapcsolatos remények a rendszerváltás első időszakában még biztatóan megfogalmazhattak? Magyarán: hová tűntek a helyi társadalmak kooperációs kezdeményezései, hogyan számolódott föl a kistérségi együttműködések, városkapcsolatok és -szövetségek, piaci aspirációk és önkreatív hajlandóságok hatalmas energiatömege, amely esélyt adott volna arra, hogy a rurális Magyarország egyfajta egészségesebb jövőképet fogalmazhasson meg önmaga számára?

A politikai és területi tervezés egész intézményrendszere aligha képes kezelni a mindegyre sokasodó problémákat, a kisebbségi önkormányzatok helyzetétől a regionális munkamegosztási tervekig, a közigazgatási reformelképzelések (megyék, köztársasági megbízottak, dekoncentrált szervek szerepe, testületi szervezetváltozások, stb.) megvalósításának lehetetlenségétől a piacgazdaság bevezetését célzó változások helyi hasznának biztosításáig és számos más kihívás jogszerű és racionális megoldásáig. Miközben a rendszerváltási programok egymás sarkára lépnek, az átmenet folyamatának vesztesei mind számosabbak, az elkülönülő technokrácia és politokrácia egyre erősebb, a társadalmi köztehervíselés is mind aránytalanabb lesz. A lokális társadalmi kooperáció elmaradását tehát a társadalomszervező „törvényhozó akarat" ésszerű beavatkozási gyakorlatának elmaradása kíséri, s ezek külön-külön sem, együtt pedig a legkevésbé sem teszik esélyessé olyan területi egyensúlyok kialakítását, amely egészséges vagy reményteli volna a hátrányos helyzetű térségek számára. E téren tehát a kormányzati munka igen kemény bírálatot érdemel, a nehézségek belátása mellett is, amit nem okvetlenül a kutatói magatartás kell kötelezően vállaljon, de amit talán a regionális tudományok perifériáján már jelen lévő társadalomtudományi törekvések és publikációk egyre gyakrabban felmutathatnak (gondolok itt humánföldrajzi, szociálpolitikai, agrárszociológiai, politikatudományi, munkaerőpiaci, kultúrakutatási, vállalkozásmenedzselési, kisebbségtudományi vagy etnoregionális munkákra).

A belső, térbeli megosztottság, vagy a külföldi működőtőke-beruházásokat egyes térségekbe koncentráló mechanizmusok, valamint az integrációs célokat elősegítő és akadályozó belső/külső erőviszonyok lehetséges forgatókönyvei a fejlődési esélykülönbségek, a strukturális egyenlőtlenségek okozói lehetnek. A rendszerváltozás során megváltoznak a területfejlesztés szereplői, megerősödik a helyi önkormányzatok szerepe, s részben átalakul a *fejlesztés* mint olyan felfogása is. Ezzel szemben viszont a központi kormányzat területfejlesztési politikája kialakulatlannak minősül, a Területfejlesztési Alap kezelése megkérdőjelezhető marad, a leépülő gazdaságú országrészeknek több övezete válságrégióvá válik, a magángazdaság megerősödése pedig a Budapest–Bécs tengelyen polarizálódik, s így az államszocialista gazdasági tér egy „posztfordista" irányba fordul, ami a gazdasági ágazatok gyártási-elosztási-fogyasztási szerkezetét (a leépülő vállalati szervezetrendszer térbeli munkamegosztását, „térhálóját") egy transznacionális piactól teszi függővé, s ebből adódóan belsőleg szabályozhatatlanná válik a munkaerőpiac, valamint a marginalizálódó társadalmi rétegek is növekvő arányban kerülnek kiszolgáltatottságba.

A kormányzati és a regionális irányítási stratégiák között ma már egyre inkább megkülönböztethetők a *polarizált* regionális fejlődés, a *közepesen koncentrált* regionális fejlődésmodell és a *dekoncentrált* (kiegyenlített) regionális politika szcenáriói, másképpen fogalmazva a növekvő területi egyenlőtlenségek, a dinamikus innováció és a kiegyenlített regionális fejlődés tendenciái. Mindezek közös feltételrendszerében a területi egyenlőtlenségek kezelésének módját, a külső erőforrások bevonási esélyét és a már létező térségi kooperációk közötti kölcsönhatások, összefüggések kihasználásának mértékét kell meghatározónak tartani, de mivel a regionális és helyi adottságok révén mindig voltak és lesznek kedvezőtlen és jobb adottságú térségek, s mivel ezek kiegyenlítésében meg kell maradjon a nemzeti jövedelem költségvetésen keresztüli újraelosztása, így mód nyílik arra, hogy a meginduló gazdasági növekedésben kiegyenlítő hatásokat lehessen generálni. Bármily polarizált fejlődést ígér is a közeljövő, s bármily bizonytalan is a központi politika, valamiféle „gazdasági csoda" tervezése nélkül is megvan az esélye annak, hogy csökkenthető legyen a válságzónák nagysága, konfliktusa a központi tervezéssel, illetve a leszakadók és lemaradók strukturális hátránya. Ehhez persze a településközi kapcsolatok fejlesztése, a végiggondoltabb várospolitika és városmarketing

kialakítása, valamint az „alulról szerveződő” regionális építkezés szükségességének belátása is halaszthatatlanul szükséges lesz.

A lehetséges forgatókönyvek közül kiemelendőnek bizonyul a fenntartható regionális fejlődés, melyben a gazdasági növekedés modelljeit kiegészítő háttértudás fontossága alapvetővé válik, a fejlődésnek az életminőségtől, életkörülményektől, környezetvédelmi szempontoktól, a növekedési források kihasználtságától és a költséghaszon-arányoktól függetlenített felfogását lehetetlenné teszi, mivel „a regionális fejlődési modellek absztrakt térben maradtak”, s az életkörülmények romlása, a társadalom működésének zavarai mindezidáig elkerülték a fejlesztő politikusok és a funkcionális stratégiákat kidolgozó kutatók figyelmét, vagyis nem épültek be a regionális kutatások problematikái közé.

A területfejlesztési politika szervezetei és eszközei, strukturális reformja és érdekegyeztetési mechanizmusai, valamint a kistérségi és regionális téregységek törvényi korrekciója nélkül az európai csatlakozási folyamatban nemcsak hátrányos besorolásban lesz részünk (mint elmaradott térségnek), hanem a régiókon belüli válság- és depressziós térségek hátránymérséklése is kötelezettségünk lesz, amit új területfejlesztési törvény és jelentősebb központi kormányzati pénzeszközök nélkül egyre nehezebben fogunk tudni teljesíteni.

Alighanem egyre erőteljesebb, szervezettebb, technokratább lesz a „rendszerváltó” politikai mechanizmusban az államhatalmi gépezetek működési intenzitása, de az ideologikus alapon vagy „szervezeti racionalitásra” hivatkozva megvalósított központosított uralomgyakorlás egyik legkeményebb ellentmondása éppen az marad, hogy a központi hatalom nem bízhat az alárendelt társadalomban, válaszul a helyiek sincsenek bizalommal a felső irányítás iránt. A kapcsolat próbája a politikai mezőben zajlik. A közösség- és hatalomfüggő helyi társadalmak mindig konkrét földrajzi, társadalmi, gazdasági, kulturális föltételektől meghatározottak. Ezt vagy fölhasználhatják saját helyi érdekeik érvényesítésére, vagy megszenvedik hátrányos helyzetüket. A helyi érdek, a településnagyság, a társadalmi összetartás és a gazdasági szerepköri sajátosságok meglévő egysége társadalmi nyitottságot vagy zártságot alakíthat ki. Tartósíthat hagyományt, megszabhat kulturális és gondolkodási formákat, segíthet közösségi tartalmakat vagy gazdasági vállalkozásképességet, egyszóval: meghatározhatja a helyi-ség minőségét a „hivatalos”, az állami szerepmeghatározástól függetlenül, vagy azzal ellentétben is.

Ellentétben? De hát miért kell, hogy a helyi az országossal, a kisközösségi az államival ütközzön meg?

Talán azért, vagy azért is, mert a „nagypolitika” nem helyi mércével mér, hanem mindenütt az „össztársadalmi fejlődésre” hivatkozik, össz-állami aspirációkat dédelget, össznépi áldozatra kér, az össznépesség türelmében bízik, össz-választói akarat élvezőjének tünteti föl magát. Ám a kelet-európai modernizáció folyamatai éppen arról tanúskodnak, hogy a társadalom alrendszereinek integrálódása sosem a meghirdetett „haladás”-fogalom értelmében történt meg. A középkori vagy újkori „elkanyarodás” a nyugati típusú fejlődésvonaltól egyebek között a társadalom térségi kapcsolatrendszerét is meghatározta. Később a monolit hatalompolitika (akár a dualizmuskori, akár a két világháború közötti, akár az 1945 utáni szakaszban) fölöttébb esetlen óriásként bánt a társadalom organikus közösségeivel, azok területi kapcsolatrendszerével. A szocializmus Közép-Kelet-Európában a tervutasításos gazdaság és újraelosztás eszközével taposott bele a mikrotársadalmak öntörvényű szerveződésformáiba. Elegendő talán itt a központosító hatalmi intézkedések: a kollektivizálás, az államosítás, az igazgatási rendszer átalakítása vagy a gazdaság piaci érdekeltségi viszonyainak fölrúgása, a településfejlesztés végiggondolatlansága ismert történeteire hivatkozni. A „szocialista társadalom” haladáselvű értékszemlélete éppen az érdekelt köznép ellen irányult. Miután az egyéni-közösségi autonómiákat letörte, a társadalmi osztályviszonyokat szétzilálta, a totális alárendeltséget megerő-

sítette a politikai rendszer vezérkara, lényegében olyan értékvesztés előidézője lett, amely nehezen pótolható áldozatokkal járt. Ez tehát a *kelet-európaiság* egyik legfőbb jellemvonása lett. S ennek nyomán ma már Magyarországon is meghatározó *politikai függésrendet* jelent a centrum-periféria viszony. Hazánk amúgy is Európa ütközőzónájában vagy perifériáján fekszik – így a periféria perifériájára kerülő helyi társadalmak kettős hátrányba kényszerültek. Nemhogy a közösségi uralmat hirdető politikai mozgalom bázisai nem lettek, hanem ellenkezőleg: a jelentős területi egyenlőtlenségek konzerválói, újratermelői maradtak.

Az ország egyes területeinek periferizálódása, illetve magának az ország egészének európai perifériára sodródása alapvető élménye lett korszakunknak. Megindult ugyan valamely központi szabályozási kísérlet, de végrehajtását szinte már azok sem akarják, akik kialakították. A szabályozás négy fő formájának és szintjeinek harmonikus egyeztetését (az állami tulajdon és tervezés, az állami szabályozás, a piaci szabályozás és végül a társadalmi szabályozás összehangolását) a nyugati polgári demokráciákban, fejlett piacgazdaságokban sem okvetlenül kiegyensúlyozottan oldják meg, a „hanyatló" gazdasági liberalizmussal és a helyére betolakvó „új konzervativizmusal" a piac lépett sok helyütt az állam szabályozó főszerepének helyébe, de ezzel (legalább formálisan) a bürokráciák túlsúlyát is csökkenteni lehetett. A nyugati fejlődési modellek hazai alkalmazhatóságát illetően érdemes azonban az „ökoszociális modell" esélyeit latolgatni, valamint az életmód és az értékrendek stabil mintáira épülő, környezetbarát politikai-gazdasági stratégia kialakítását sürgetni.

S itt külön ki kell emelnünk, hogy a területfejlesztési politika választható stratégiát áttekintve, a „kettészakadt ország" képletével vitatkozva a rendszerváltás során látványosan megkülönböztethető keleti és nyugati alkalmazkodási modell aligha több, mint erősen leegyszerűsített minősítés, hiszen a „szétszakadás" látszatai mögött rendszerint kistérségi fejlődéskülönbségek, történeti örökségek, nemhomogén strukturális tulajdonságok egész sora van, egyszóval „örök" egyenlőtlenség, amit fölösleges dramatizálni amellett is, hogy az „egalitarizmusra szocializált közvéleményben sokkhatást váltott ki a területi életszínvonalkülönbségek növekedése" (Enyedi 1996), s igen differenciált maradt a helyi társadalmak önkorrekciós képessége, a makrotársadalom térbeli rendjének módosulása is. Másrészt fontos meglátni, hogy a *politikai irányváltás* és az egész „rendszerváltás" orientáció-eltolódása Moszkvától Brüsszel felé azt a látszatot kelti, mintha az *ország térvesztése* vagy új mozgási pályára állása pusztán földrajzi fekvés és erőforrások kérdése volna, vagyis látszólag minden szükséges döntésnek azt a célt kell szolgálnia, hogy hazánk képes legyen mielőbb az európai egységesülés folyamatához alkalmazkodni. Holott a regionális integrációt sikerre vinni semmiképp sem lehet anélkül, hogy a földrajzi térségünkben hasonló helyzetű országokkal ki ne alakulna egy egészséges *regionális együttműködési* forma, mely az intézményi és mikrogazdasági kapcsolatok mellett az infrastruktúrarendszerek, a településhálózatok és a civil társadalmak összeköttetéseinek javítására épülhet. Ebben a kulturális (pl. nyelvi), etnikai (és etnoregionális), államszervezeti (közigazgatási és jogi vagy jogharmonizációs) integrációs mechanizmusoknak, kooperációknak kiemelkedő jelentősége van, s a belátható jövőben az együttműködő régiók (pl. a Bécs-Pozsony-Győr makrorégió) jellegzetes szerepeket kaphatnak vagy alakíthatnak ki az európai régióversenyben (nevezetesen e térség „kapuszerepe", a történeti határok és folyómenti kereskedelmi-földrajzi határpontok „kapu-tája" az egyik ilyen kezdeményezhető szerepkör).

Pedig szerepkörük, történeti hagyományuk alapján a kelet-európai helyi társadalmak valóban az európai társadalom demokratikus örökségének továbbvivői. Közösségi, testületi, együttműködési erőik azonban csak a magánszférában és az elsődleges közösségekben maradhattak meg, illetve egy zárt kapcsolatkörön belül működnek csupán – ahol és amennyire egyáltalán működnek.

Az állampárt korszakos uralmi viszonyai közepette nyilvánvalóan nem mutatkozhatott meg a helyi társadalmak szervezettsége, intézményesültsége, identitástudata. Az igen gyönge autonómia, illetve az alkotmányosan is alig engedélyezett önkormányzatiság az állampárt több évtizeden át túlsúlyos irányítási rendszerében „illegálissá" lett. Így polgári értelemben vett társadalmi ellenőrzésről vagy az állam korlátozásáról szó sem lehetett – széles társadalmi tömegek mozgalomszerű ellenállásáról nem is beszélve. A helyi szférában az önszerveződés szinte minden formális-intézményes alakzata elmosódott, a megtartott vagy kifejlesztett szervezetek /mint a Hazafias Népfront vagy a helyi tanácsok/ lényegében egy szabadsághiányossá vált társadalmat reprezentáltak. A hatvanas évek második felében megindult a monopolizált hatalom megkérdőjelezése, elsőként a fogyasztás „polgárias", nyugati mintáinak átvételével, majd a második gazdaság kialakításával. E gazdasági „modernizálódás" túlszabályozott rendszerén szinte rést ütött a civil társadalom gazdasági érdektörekvése. A társadalmi alávetettség még nem biztosítéka a sikeres uralomnak: illetve minél keményebb az alávetés, annál több társadalmi szféra kap indirekt „biztatást" az államellenes, antipolitikus, rendszerkritikus törekvésekhez. E folyamat eredményei utóbb, a nyolcvanas évek végére egész Kelet-Európában beérettek, de korántsem minden szempontból a helyi társadalmaknak kedvező módon változott maga a politikai felépítmény.

A helyi társadalmak sajátos minőségek a politikai igazgatás és a településrendszer szürke térképén. A települések egymáshoz való viszonya, térségi összefüggésrendje „fölülről nézvést" persze nem látszik, de a települések szintjén valamiféle célszerű ökonómia létezik, amit formálisan megbonthat ugyan bármely „szerepköri besorolás", lakókörzeti funkció vagy modernizációs feladatkör, de el nem törölhet. Minálunk a megkésett, illetve félbemaradt polgárosodás pótlására a második világháború utáni túlhajtott fejlődés terve volt hivatott „szép új világot" hozni. A polgárosodást pótló iparosítás, a hadikommunizmust vonzó államosítás és az erőszakolt kampányok azonban csupán a tervek és célkitűzések felületén valósították meg a centrum-periféria probléma „felszámolását". A városideológia a legkülönfélébb gazdasági és politikai érdekek előterében állt, s arra szolgált, hogy a tanya- és falufelszámolások segítségével a főhatalmi érdekkörök valami hamis egyenlősítést, homogenizálást érjenek el a térségi-települési folyamatok terén. A háború utáni közigazgatás-„korszerűsítést" úgy csinálták meg, hogy az ötvenes és hetvenes évek között sikeresen „mobilizálták" (vagyis, ne kerteljünk: száműzték) a magyar agrárlakosság kétharmadát arról a településről, ahol korábban élt. Az is igaz, hogy a térbeli társadalmi érdekek egymásnak feszítése, kijátszása már második világháború előtt is megindult a politika által szított parasztellenességgel, amit utóbb a „város kontra falu" szemlélet „szocialisztikussá" varázslása teljesített ki. A saját községek elveszítése, a „mi-tudat" hiánya azonban fejetlenséget hozott a társadalmi kapcsolatokban, a rétegződésben, a kétlakivá válásban, a családszerkezet megváltozásában, s természetesen jelentkezett mindennek következménye a gazdaság szférájában is, hiánymechanizmusokat hozott a piac működésében, megkeményedő függőségviszonyokat a településrendszerben és ciklikus „tiltakozásformákat" a civiltársadalmi-magánpolgári szférában. S a '89 utáni rendszerváltozással mindenki úgy vélte: eljön végre az önkormányzatiság ideje, amikor majd maguk dönthetnek a települések a saját lehetőségeikről, amiről viszont egyhamar kiderült, hogy nem lesz könnyű, mert a helyi világ eredendő hátrányait és örökölt terheit az önkormányzatoknak kellene előnnyé varázsolniok, amire aligha vannak fölkészülve és amiben aligha lesznek fölülről megtámogatva. Így azután szükségképpen az önkormányzatok lettek mai bűvészinasai a legitim közösségek kialakításának. De vajon maradt-e, lesz-e erejük küzdőtérre állni, ha a központi hatalom szembeszegül a helyi világgal? Tudnak-e majd a politikai hatalom ellenében „modernizációt" segíteni? S támogatóik között olyanok lesznek-e inkább, akiket „alulról" csupán néhány vonakodó követ, vagy pedig olyan erők, amelyek kötelességüknek tekintik a hatalom megkérdőjelezését, elfogadását és elutasítását, s ha úgy alakul támogatását is?

A kelet-európai modernizáció kevésbé politikai, inkább szervezetileg túlcentralizált, értékátrendezésre és társadalmi struktúra-átalakításra törekvő folyamatnak indult. Az értékrend romlását az életvitel nemracionális átalakulása követte, megmerevedtek a területi egyenlőtlenségek. Ennek megváltoztatása és a helyi értékek védelme lett a fő feladat. S elsőként éppen a helyi társadalmak feladata. Önkormányzó hatalom csak úgy lehet szabad, ha autonómiája nem a többiek ellen irányul, de önuralmat a fölé kerekedő hatalmak eltűrése formájában már nem vállal. A rendszerváltás majd csak akkor teljesedik igazán, ha ez immár alapfeltétellé lesz, s egyben ez lehet alapja a valódi europaizálódásnak is.

Az önszervező, önkreatív társadalom eszméje át kell hassa a területi igazgatás és az érdekképviseletek minden szintjét. A politikai hatalom beleszólását vitató állampolgári közösség, bármily virtuális legyen esetleg, csakis úgy teremtheti meg önmaga státus-biztonságát, ha magának az államnak szerepét és kiterjedését (túlzásait, túltengését) vitatja. A társadalmi struktúrát pozitívan befolyásolni képtelen állam, amilyen a mi rendszerváltoztatás közbeni álladalmunk is, s azon belül a térségi érdekfolyamatokat fölmérni képtelen hatalom, amilyen a mi mostani és ezt megelőző kormányunk, reménytelen jövőbe néz. Az önszervező erő a nyolcvanas években még megvolt a magyar társadalom térségi-területi struktúrájában. S hogy ezt pont a magát legdemokratikusabbnak minősítő új hatalom lehetetleníti el – ez alig kevesebb, mint a történelem racionális folyamatainak semmibevétele. Minthogy pedig a nyugati társadalmak ugyancsak nehezen képesek az önszervező aktivitásra, jogos a szorongás, hogy a remélt plurális demokrácia éppen a kisközösségek szempontjából, s éppen a rendszerváltoztatás aktív korszakában ugyanúgy értelmét veszíti, mint a legfelhőtlenebb diktatúrák idején.

A közösségről, amely nincs is

Sokféle társadalomelméleti iskola, irányzat, értelmezés létezik minden gondolkodástörténeti korszakban, amely a közösségről szól vagy arra irányul. Ezek ismertetésére egész kötetnyi elemzés kellene, ezért itt nem is vállalkozom rá, csupán a közösségfelfogások históriájából emelem ki azt, amit a modern politikai-igazgatási gondolkodásban is legalább két irányzat tesz fontossá. Ezek egyike az *archaikus közösség*, a javarészt még tagolatlan, politikailag megosztatlan, érdekeit erős központi képviselettel kifejező települési közösség, amely a térben elkülönülten működik, sajátos gazdasági és speciálisan helyi társadalmi funkciókat hordoz, ellenáll a szervezeti beavatkozások, az ipartelepítés, a mozgásbeli függés, a központi hatalmi beavatkozások minden kísérletének. Az ilyen települési közösségekben elsősorban a családi-rokonsági kapcsolatok, a leszármazás, a nagycsaládi függésrend érvényesül – s minél inkább ki van téve egy ilyen közösség a „nemzeti társadalom” nagy mozgásainak, a makrotársadalom változásainak, annál elveszettebb lesz idővel, annál kiszolgáltatottabban magára marad és bezárul. Szinte mindenütt található az országban ilyen település, nincsenek valódi regionális, kistérségi, lokális határvonalak, amelyek között már ne létezne.

A régi, klasszikus társadalmi közösségek zárt világának fölbomlása, és az, hogy jobbára már lakóik számára sem jelentik azt a tényleges „életteret”, amelyet sem elhagyni nem tudnak, sem pedig annak működésére, minőségére befolyással nincsenek, az újabb (főként XX. századi) településeken a hétköznapi élet immár sokféle színtéren, sokféle körben és mikroközösségben zajlik. Ha el is múlt a zárt családszervezet történelmi kora, létezik még a család, mint közösségképző erő. Ha el is tűnt a szakmai tudás családi körön vagy mesterségek műhelyén belüli becsülete, keletkezett számos újabb szaktudás, ismeret, készség, amely ezeknek új respektust ad. Hadd ne folytassam – a lényeg az, hogy az emberek ismereteinek, térbeli mozgásának, lakóhelyi kapcsolatainak túlterjedése a közvetlen lakóhelyi térségen immár egy új korszak új,

úgynevezett „másodlagos közösségének” kialakulását teszi esélyessé. Ez pedig a „természet-adta” közösség helyett, a szomszédsági-rokonsági meghatározottság helyett a *politikai közösséggé* válást jelenti, vagyis a politikai részvétel adja ma már azt a fontos elemet, amely a közös cselekvés terét „hivatalos” formába szorítja, s ez a forma a község, amelynek képviseletét az önkormányzat látja el. A község, vagyis maga a település adja a lakóhelyi identitás lehetőségét, mert képes lehet (persze jó esetben) arra, hogy fenntartson egy szolidaritási hálót, amely magatartási és gondolkodási ceremóniákból áll, valamint számos olyan ismeretségi viszonyból, amit a térbeni együttlakás mint szükséghelyzet azonossága tart fenn (ami persze szükségképpen gyengül vagy megszűnik, minél többen elvándorolnak, akik azután az elidegenedés élményével kerülnek szembe egy másik településen, ahol nem szerves részei, alkotóelemei az ott kialakult hálónak). A lakóhelyi integráció mértéke pedig attól is függ, milyen erősen ragaszkodik egy település lakossága a szokásokhoz, a belső normarend szabályaihoz, a közös történelmi tradíciókhoz, a külső fenyegetettségtől sikeresen megóvó magatartásokhoz, vagyis attól, mekkora a lakóhelyhez kötődés intenzitása és mekkora az elégedettségre való késztetettség hagyománya. Ez végső soron nem méretfüggő, nem funkció-függő jelenség, és nem a község- vagy városvezetés felelősségébe tartozó ügy, hanem a történelem egy sor folyamatának állandóan kitett motívumtól meghatározott történés.

A közösség persze nem okvetlenül mint közösség konstituálódik, jelenik meg saját maga számára – pontosabban: az igazgatási és a politikai szemlélet igen-igen hajlamos települési egységeket kezelni (vagyis községben gondolkodik és közösséget ért alatta, lakópolgárok közösségével számol, mert felülről nézve közösségnek látszanak, s ezért a tanyacsokrot, a nagyvárost, a régiót egyaránt mint valamely lakónépesség „intézményesült telephelyét” adminisztrálja. Ennek szélsőséges esete pl. a nyolcvanas évek során elkövetett község-összevonások és igazgatási korszerűsítések olyan extrém módja, melynek nyomán pl. Zalaegerszegnek 77 alárendelt községe volt a városkörzetében – hogyan is működhetne ez egyetlen egységként?! S midőn ez a *képzelt entitás* szétesik, midőn a társközségek leszakadnak-leválnak egymásról, megindul a kíméletlen előnyszerzési gyakorlat, szemben a többiekkel, megmutatni a kiválóságot és többre-hivatottságot.

Ellentétben azonban a nominális vagy formális egység-kialakítással, egy valódi falusi társadalom egészen nyilvánvalóan „tartalmi egységként” kezeli önmagát, ez nem is kérdés a számára, hisz létezését és annak határait naponta átéli, kezeli, elszenvedi. De ez is csak akkor fogalmazódik meg így, ha épp arról van szó, hogy a település maga más településekkel áll szomszédságban, kapcsolatban, versenyben, konfliktusban – mint a hétköznapi életben az rendesen szokott lenni. Az egységes *önkép* tehát a másokkal való, másokkal szembeni, másokhoz viszonyított, másoktól függő, másokra *reagáló (reflektív) viszonyban* fogalmazódik meg.

Ámde mindjárt nem lesz egységről szó, ha a település öregjeiről és fiataljairól, kulturális különbségekről, gazdasági érdekekről, szegényekről és gazdagokról, betelepültekről és törzsökösökről, munkanélküliekről és munkaadókról, vezetőkről és beosztottakról, reformátusokról és katolikusokról van szó. Ekkor mindjárt rétegekre, korosztályokra, munkavégző csoportokra, nemekre, osztályokra, érdekcsoportokra, családi ágazatokra, vallási körökre, származási egységekre, szubkultúrákra esik szét a mechanikus tagolás – egyszóval más közösségek kapnak hangsúlyt, s korántsem a község egészének közösségisége a fő kérdés, nem a közös települési cél lebeg a szem előtt, hanem az érvelés logikájához igazodó, a felhasználást szem előtt tartó csoportképződési magyarázat kap hangsúlyt: vagyis, hogy kevésbé ködös legyek, a munkaalkalmak megteremtése nem a pedagógusok vagy a lelkészek vállalása lesz, hanem a munkaerőgazdálkodóké és a gazdasági szerveké meg a munkanélkülieké; az ifjúsági klubnak juttatandó többlettámogatásért nem az öregek napközi otthona fog érvelni, a falusi turizmus kialakítását logikusan nem a szociális segélyen élők fogják szorgalmazni, stb. Minden

csoportérdek, minden – akár csak néhány fős – közösség más és más módon, szinten, helyszínen, formában testesül meg, másként és másként jeleníti meg magát, mást képvisel vagy vall, másként gondolkodik és érvel, mást tekint elsődleges fontosságúnak és mást sorol mögé, mint a másik.

Közismerten minden település vagy társadalmi egység históriáját a tárgyi emlékek, az íratlan szellemi emlékek, a kollektív múltélmény, az identitás, a származás- és hovátartozástudat, a történeti múlt pozitív értéktartalmai, a történő történelem forrásai, a települési közösség legfőbb hivatkozási alapjai adják. Felfogásom szerint ezektől, ilyesfajta értékektől egyetlen települést sem lehet megfosztani, vagy ha lehet, akkor az már nincs is, létezése a múlt időé lett. Ugyanakkor nem is lehet illúzióval megtölteni, idealizált egységként kezelni a települések egészét, mint valami varázsszert. A rendszerváltó kormányzat politikai célkitűzései közt is főhelyen szerepelt a helyi társadalmak saját, önszervező értékeinek, civil kurázsijának fölbecsülése, kihasználása – egyszóval valamiféle oktrojált önállóság, önkormányzó hajlandóság kihasználásának szándéka. Ennek valódi tartalmai azonban sajnos inkább a kormányzat érvényességi határai, kompetenciái, változtatási határértékei, pártcéljai szerint „engedélyeződtek", magyarán addig a határig, ameddig a központi kormányzat kezéből átveszik az önállóság „jogarát", a szuverén döntésképességre vonatkozó felhatalmazást, amiért a kormányzat cserébe azt várja el, hogy levegyék válláról a települések fejlesztésének, modernizálásának, az infrastrukturális gondoskodásnak terhét, s az igazgatási önállósággal együtt „leadható" fejlesztési célkitűzéseket ezáltal az érintett települési szintre „konvertálhatja". Ez a gesztus látványos közelítés volt ugyan valamiféle olyan idealizált állapot felé, melyben *az önállóság evidens önérték*, melyet birtokolni fontosabb, mint a „gondoskodó" állam segítségét élvezni; mindemellett annak módjává is lett, ahogyan a kormányzat megszabadulhatott a települések hálózata fölötti gyámkodástól, a kiegyensúlyozó politika tervezésétől, a lokális szabadságjogok definiálásától és garantálásától. Ha ugyanis mindenki szabad, mint a kapitalizmus hajnalán a tőkepiaci vállalkozók szintjén, akkor a települések önállósága is „garantált egyöntetűség" lehet, s ehhez képest csupán mellékesnek tűnő alapkérdés az: mely települések hozott hátrányai, mely városok diszpreferáltsága, mely régiók kizsákmányoltság- vagy elmaradottság-sújtotta állapota teremt ezen a módon olyan további egyenlőtlenséget, vagy erősít tovább már meglévő különbségeket, melyek magának a településrendszer egészének egyensúlytalanságához, az egyensúly félrebillenéséhez vezetnek már a belátható közeljövőben. A városkutatások, a faluvizsgálatok, a regionális elemzések sora árulkodik arról, hogy az örökölt hátrányok a szabadpiaci helyzetben hatványozott hátránnyá nőnek, a perspektívák hosszú távra bezárulnak, a cselekvőképes népesség pedig onnan is elmenekül, ahol legalább még segíthetne abban, hogy ne merüljön el maga a település abban az áradatban, melyben a kiszolgáltatottság fokozódása strukturális hátrányok stabilizálója lehet. Így tehát a „hanyatt lökött" településeken még inkább jellemzővé válik a túlélő stratégiák vállalásának lehetetlensége, még inkább hasznavehetetlennek minősülnek a lokális tradíciók, szétmállanak a közösségek, erodálódnak a települési térben még életképességüket megőrző szociális integrációs formák és mechanizmusok.

A közösségek újabb, 1990 utáni válsághelyzete mostanság már a társadalomtudományi szakirodalom minden ágában kulcskérdés, a reá adott magyarázatok könyvtárat töltenek meg. Elgondolásom szerint mindig ezer oka van annak, hogy miért nem törődnek egymással a strukturálisan hátrányos helyzetbe kényszerültek, miért nem keresnek és találnak kooperációs formákat a kiszolgáltatottak, hanem ahol tehetik, inkább panaszolják a közösségek hiányát, siránkoznak a magyarság vert sorsán, kiszolgáltatottságán, leigázottságán, megtévesztettségén, balsors-tépte múltján és jövőjén, a közösségek szorongatottságán. Persze más társadalom is megküzd ezekkel a nehézségekkel, főként a bizonytalan átalakulások időszakában (s meglepő módon a stabilizálódott többpárti demokráciák történetében is). A közfelfogással ellentétben,

annak, hogy ez „magyar betegség” lenne, egyértelmű cáfolatát látom már abban is, ahogyan számos népfőiskolai kezdeményezés, önerős közösségi kísérlet elindult és működik. Mert igaz ugyan, hogy az új legitimációs logikában a hajdan végrehajtó szerepre ítélt és alárendeltségre kárhoztatott uralmi tartományok, vagyis a helyi hatalom intézményi szereplői immáron nem szervezetileg, a „botkormányos pártirányítás” által lettek kiszolgáltatottak – hanem a körülményeinek, hozott, örökölt viszonyainak lettek áldozatai, de közülük néhányan még megkísérlik legalább az összefogást, még fölhasználják hozott, örökölt előnyeiket, s újakat építenek ki maguk is.

A helyi politika bizonyos értelemben képes a nagypolitikai technikákat, mintákat, struktúrákat is alkalmazni, ha nem maradt meg egyfajta „önkormányzati skanzennek” (Pálné Kovács 1992:214.). Ilyen példa lehet az a virtuális „egyenlőség”, amelyre a jogi önállóság, az alkotmányos védelem, a hatásköri szabályozottság képesíti a településeket. A térségi szemlélet, a helyi politika technikáinak megújítása, a kívülről jövő szabályozás helyi kontrollja, vagyis a védekező tradíció pedig épp olyan közösségképző hatásban teljesedhet ki, mely néhány aktív társadalmi csoport számára a lakópolgári aktivitás egy sor lehetőségét nyitja meg, melyek *szimbolikus politizálásban* is megjelenhetnek, de erőhatalomként is megmaradhatnak a háttérben (egyfajta kritikai hatalomképesség formájában). Az a *térségi és lokális tradíció*, mely a helyi közösségeket mindig is védekezésre és az ebben való érdekegységre szorította/tanította, megnyilvánulhat, reprezentálódhat olyan politikai mezőként, melynek aktivitása csak cserekondícióktól függően mutatkozik meg vagy marad rejtve. Ez a „belső határú” vagy „extralokális” kapcsolatrendszer jellemzi ez idő szerint egyre több városunkat, a városmenedzsmentet, az agrárszektor több érdekcsoportját, s még néhány pártpolitikai törekvésben is megjelenik. Viszont e reprezentálódás folyamata, komplexitása a társadalom politikai egészéhez viszonyítva is átalakuláson megy át: minél inkább növekszik az állampolgári érdekeltség, a közvetlen beleszólás lehetősége a politikai döntésekbe, annál elvontabb, ködösebb, érvénytelenebb lesz az egyén veszélyérzete, az önvédelmi reflexek rugalmassága, a helyi politika fortélyossága. S minél komplexebb egy helyi érdektörekvés, minél súlyosabb vagy kedvezőbb a település földrajzi funkciója, népességszáma, település-struktúrában betöltött helye, annál reménytelenebb lesz a lokális kiscsoportok, szupralokális erőtörekvések megjelenítésmódja.

Modernizációs trendek, életképes rugalmasság, dinamikus fejlődésképesség a város- (és általában a település)-politikában, ugyanakkor egy történelmi jövő alapjait továbbépítő helyi politika érvényesülésének lehetősége a rendszerváltozás folyamatában – ezek mind kölcsönhatások alakjában megjelenő fenomének; a társadalmi és kulturális csere helyszínein zajló párhuzamos folyamatok és az eltérő regionális perspektívák; a dinamizálódó és túlpolitizálódó gazdasági struktúrák és a kommunikációs vagy kapcsolathálózati provincializmusok – ugyancsak egymásra ható, egymást kiegészítő, organikus kölcsönhatásokba avatkozó nagy mozgások ezek, melyek igen sokrétűen vannak jelen a magyar városfejlődés és településátstrukturálódás 1990-es években induló folyamatában. A tárgyi folyamatokat kiegészítik financiális, univerzális és lokális, tapasztalati és elméleti dimenziókban tetten érhető átformálódások. Ezeket pedig immáron aligha lehet már a társas lét települési szintjeitől független, résztvevő megfigyeléstől elidegenített szempontok alapján megérteni. Narratív megközelítés vagy új szemléleti orientációkat befolyásoló más elemzési technika ma már kevés az urbanizációs, vagy a helyi társadalmi jelenségek körülírásához. *A település*, mely sosem független, zárt vagy önálló egység, hanem mindig is *társadalmi organizmus*, mely egyre kevesebb jelét mutatja az önállóságnak, ezért egyre inkább csak univerzális és interdiszciplináris szemlélettel közelíthető meg – mint település előbb vagy utóbb maga szünteti meg „inherensként” vizsgálható jellemvonásait, s lesz olyan fogalmi bizonytalanságok generálója, melyek megoldása nélkül magukkal a településekkel foglalkozó tudományok és kutatók sem juthatnak majd

előbbre. A bevezetőmben föltett kérdésre, hogy ugyanis láthatók-e egyáltalán esélyei annak, hogy a lokalitásokban rejlő helyi erőtartalékok Magyarországon fölszínre kerüljenek, a helyi társadalmak pedig értékükön méressenek, beleszólhassanak létkérdéseikbe, talán úgy válaszolhatnék e dolgozat végén, hogy minderre a mikro- és makro-politikák változásait figyelő tudományos kutatások adhatnának megfelelő (legalább rész-) válaszokat, melyek azonban napjainkban nemigen indulnak. Ezért is, s még számos helyi társadalmi folyamat és a rendszerváltozást kísérő jelenség okán is ki lehet mondani, hogy a város- vagy településkutatás az időben és a térben kiterjedő dimenziók deskriptív megközelítésével legalább időlegesen hozzájárulhat ahhoz, hogy „egy mással nem vagy korlátozottan összemérhető entitás" (Gyáni 1995:ii), egy csakis „a maga egyedi kvalitásaiból megérthető" jelenség komplex körüljárására mind érvényesebb kísérletek történjenek. Dolgozatom e megközelítési kísérletek egyik lehetséges irányába tett apró lépés csupán, melynek önmagában aligha lehet nagyobb súlya, mint egy, a hazai településrendszert és a lokális társadalmi történéseket övező idealizált képzetekkel vitatkozó állításnak. Titkon azt remélem, hogy e korszak más tanulmányai mellett dolgozatom egy még érvényesebb, még kritikusabb, még széleskörűbb állapotrajz kialakításához járulhat hozzá. A hazai rurális folyamatok, a helyi társadalmak politikatörténete és igazgatástörténete, valamint a magyar területpolitika távlatos értelmezhetősége és mai gyakorlata nagy mértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy a napjainkig húzódó állapotváltozás, a helyi társadalmak önállósodása és érvényesülése a politikai és gazdasági átmenet korában egy időszerű fejlődés előidézője legyen.

Fölhasznált irodalom

Albert Réka 1996. A „nemzeti táj” antropológiai nézetben. Kézirat, megjelenés előtt az MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpontja Munkafüzet-sorozatában, 94 p.

Bindorffer Györgyi 1996. Identitás kettős kötésben. Etnikai identitás és kulturális reprezentáció a dunabogdányi svábok körében. MTA PTI Etnoregionális Munkafüzetek, No. 13., Budapest. 75 p.

Bódi Ferenc 1996. Polgárosodás, politikai változás, társadalmi tömeg. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpontja Munkafüzet-sorozat, No. 20. Budapest, 63 p.

Csite András 1995. Rendszerváltás után? Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében. Kézirat, megjelenés előtt az MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpontja Munkafüzet-sorozatában, 138 p.

Enyedi György 1996. Regionális folyamatok Magyarországon. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest. 138 p.

A.Gergely András 1994. Rendszerváltoztatás és makrostruktúra. In. Várnai Györgyi szerk. *Kormány a mérlegen. A magyar kormányzat 1990–1994.* Korridor kötetek, 54–77. p.

A.Gergely András 1995. Térségi innováció vagy periferizálódás. /Recenzió Rechnitzer János *Szétszakadás vagy felzárkózás* c. kötetéről/. Tér és Társadalom, 1-2. sz., 144-146. p.

A.Gergely András 1996. Kisebbségi tér és lokális identitás (II.). Társadalmi tér-képzet, kisvárosi tradíció. MTA PTI, Etnoregionális Munkafüzetek, No. 2., 34 p.

Lengyel László 1995. Egérfogó. In: Gombár Cs. – Hankiss E. – Lengyel L. – Várnai Gy. szerk. *Kérdőjelek: a magyar kormány*. Korridor Politikai Kutatások Központja, Budapest, 13-49. p.

Gyáni Gábor 1995. Bevezető. In: Gyáni G. szerk. *A modern város történeti dilemmái*. Csokonai História Könyvek, Debrecen, I-III. p.

Pálné Kovács Ilona 1992. A helyi önkormányzatok és a helyi politika. In: Csepeli Gy. – Kéri L. – Stumpf I. szerk. *Állam és polgár*. MTA PTI – Magyarországi Képzési Központ, Budapest. Politikai szocializációs tanulmányok 1. kötet; 213-221. p.

Pálné Kovács Ilona 1995. Kormányzati gesztusok és gáncsok a decentralizáció folyamatában. In: Gombár Cs. – Hankiss E. – Lengyel L. – Várnai Gy. szerk. *Kérdőjelek: a magyar kormány*. Korridor Politikai Kutatások Központja, Budapest, 334-352. p.

MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetei

1). *A. Gergely András*: Kisebbségi tér és lokális identitás I. Az erdélyi városok és a magyar kisebbség a XX. században a modernizáló várospolitika és a kisebbségellenes homogenizálás (romanizálás) elszenvedője, az etnikai identitás elmosása pedig a kulturális genocidium eszköze lett. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 53 1.

300,- Ft (29 oldal)

2). *A Gergely András*: Kisebbségi tér és lokális identitás II. A kisebbség kulturális sajátosságainak egyike a társadalmi térhasználat, a térátélés etnikus tradícióinak és reprezentációjának rendszere a helyi társadalmak szintjén, s részét képezi az etnikus identitástudatnak, a szerepviselkedésnek, az életvezetési mintáknak és a politikai mező átalakulásának is. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 54 X.

300,- Ft (29 oldal)

3/A). *A. Gergely András*: Forráselemzés: Kopács, táj- és népkutató tábor a Drávaszögben (1942). Többezer jegyzetlapon megmaradt forrásanyag ismertetése, Kopács etnohistóriájának, tájnéprajzának és szociológiai jelenségvilágának bemutatása, amely összehasonlító eszköz lehet a további kutatások szolgálatában, s kísérlet egy mikrorégió helyi társadalmainak, etnikai közösségeinek pontosabb megismerésére. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 55 8.

300,- Ft (28 oldal)

3/B). *A. Gergely András*: Forráselemzés: Városi és nemzetiségi lét magyarok és „jugoszlávok" körében, a XX. századi városfejlődés árnyékában. Az elemzés mintegy három évtized szakirodalma alapján a soknemzetiségű jugoszláv önigazgatási rendszer vonásait és a félmilliós magyar kisebbség sorsát követi a városfejlődés és a gazdasági-etnikai-migrációs folyamatok közepette egészen a nyolcvanas évek végén lezajlott rendszerváltó korszakig. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 56 6.

350,- Ft (35 oldal)

4). *A. Gergely András*: Kun etnoregionális kisvárosi sajátosságok. Kisebbségi szereptudat, tájegységi autonómia változása egy regionális térben nem föltétlenül reprezentált, s még kevésbé törvényszerűen nyilvánosan megjelenő természetű. A magyarországi kunok történeti régiójának, a Kiskunságnak néhány térbeli sajátosságáról szóló tanulmány egy illegitim társadalmi identitástudatról, a tájegység városaiban jellemző civiltársadalmi aktivitásról és történeti szerepről értekezik, amely látszólag elveszett a hazai modernizáció folyamatában. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 57 4.

250,- Ft (24 oldal)

5). *Szerk.: A. Gergely András*: Rövid etnoregionális elemzések. Egyetemi hallgatók tanulmányai antiszemitizmusról, a magyarországi szerbek politikai közösségéről, romániai interetnikus konfliktusról, orosz-magyar vegyesházasságokról, köztéri indián zenészek téralakító eszközeiről, a magyarországi bolgárok kulturális identitásáról. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 58 2.

450,- Ft (90 oldal)

6). *A. Gergely András*: Identitás és etnoregionalitás. A kisebbségi identitás történeti és regionális összefüggései Nyugaton és Kelet-Közép-Európában. Az önazonosság egyben a másokkal szembeni pozíció eszköze és az etnikai társas lét feltétele is, az etnoregionalitás pedig intézményesülő társadalmi törekvés, amely az egyes nagytájak/régiók népességének önszervező erőit egyesíti, térfoglalásra és térkisajátításra formál igényt, s annál

inkább hatalomellenes, államellenes lesz, minél kevesebb önigazgatási szabadsága van az egyes etnikumoknak. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 59 0.

450,- Ft (98 oldal)

7). *Szabó Ildikó*: Közösségszerveződési folyamatok a magyarországi románok körében. Az összehasonlító tanulmány három magyarországi románok-lakta településen (Méhkeréken, Gyulán és Körösszakálon) tárja föl az interetnikus viszonyokra jellemző különbségeket és sajátosságokat. Az etnikai identitást elsősorban a nyelv és a kultúra hétköznapi életbe ágyazódott mintáiból keresi vissza, kistáji és regionális kihívások, kisebbségi válaszok formáit elemzi, önmeghatározások és kölcsönkapcsolatok nehézségeiben éri tetten. A kutatás adatbázisa elektronikus adathordozón az Etnoregionális Kutatóközpontban elérhető. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 60 4.

350,- Ft (45 oldal)

8). *A. Gergely András*: Politikai antropológia. /Interdiszciplináris közelítések/. A politikai antropológia eszköztára és számos kutatási irányzata az etnikum-kutatások, a politikatudomány, a politikai szociológia és a kulturális antropológia köztes területén kínál lehetőséget a társadalmak és a politikai rendszerek elemzésére – elsősorban a nem-intézményes társadalmi szférában. Primitív társadalmak, törzsi politikai viszonyok, informális hatalomérvényesítés, politikai magatartások és normák, modern kapcsolathálózatok értelmezéséhez visz közelebb az antropológiai gondolkodásmód – ehhez kínál bevezetőt az egyetemi oktatásban is kipróbált tematikájú tanulmány. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 61 2.

400,- Ft (72 oldal)

9). *A. Gergely András*: Tér – szimbólum – politika. Politika a térben, tér a politikában. Miként jelenik meg – vagy miképpen rejtőzik – a politika a térben? Hogyan függ össze a politikai hatalom térbeli kiterjedése, megjelenítődése az etnikai, társadalomrétegződési, szimbolikus térfoglalási helyzetekkel? Egy kisváros, a főváros és a „nemzeti" szintű politika terét, megjelenésmódját, belső dimenzióit kutatja a szerző. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 62 0.

400,- Ft (83 oldal)

10). *Boglár Lajos, Papp Richárd, Tarr Dániel, Tóth Bernadett:* Etnikum és vallás. Apróbb írások a vallási kommunikáció körében. Négy írás az etnikai szféra és a vallás egyes összefüggéseiről, melyekben az elméleti vagy empirikus összegzések alapján etnosz és vallás összefüggései tárulnak föl. Egy figyelem-ébresztő esszé és három terepmunkára épülő beszámoló jelenik meg egy füzetben (a csíksomlyói búcsúról, a tahitiak sajátos voodoo-hitéről és a tibeti hitvilág egyik jellegzetes alakjának szimbolikus jelentésköréről). A társadalmak kulturális tartalmai e megközelítések és megértő elemzések nélkül ma már egyre nehezebben remélhetők. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 63 9.

350,- Ft (51 oldal)

11). *A. Gergely András:* Kisebbség – etnikum – regionalizmus I. Állam, nemzet, ellenkultúra és kisebbségiség. A tanulmány az etnikai csoportjelenségek históriáját, az etnikumfelfogás történeti és modern politikai jelenségét elemzi, kiemelve az etnikai és regionális mozgalmak folyamatát, mint a világpolitika és a nemzetpolitikák szükségképpen egyik legfontosabb következményét, amely a kisebbségi jogok, a civiltársadalmi mozgások és a lokális kezdeményezések alakjában az állami beavatkozás és az államhatalmi gyámkodás ellen fordítja a modern társadalmak etnikai tömegeit. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 64 7.

400,- Ft (139 oldal)

12). *A. Gergely András:* Kisebbség – etnikum – regionalizmus II. Etnoregionalizmus Magyarországon? Van-e lehetősége az etnoregionalizmus kialakulásának Magyarországon? A regionalizálás mint mozgalom a politikai átmenet korszakában az ország régióinak áttagolódását is eredményezheti. Milyen összefüggések vannak a magyar társadalom gazdasági-, történeti- vagy osztálytagozódása és a politikai szegregálódás, a mentali-

tások, etnikai csoportok, szubkultúrák, tájegységi identitások térbeli eltérései között? A tanulmány kísérlet egy alkalmi összegzésre, melyben a tradicionális és konzervatív gondolkodás mai illetve történeti előzményei változó identitás-formák, érték-alakzatok által reprezentálódnak, s a szerző példaként az asszimilálódottnak tekintett kunok helyzetét elemzi, összehasonlítva ezt a franciaországi gasconok történeti és mai identitásával. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 65 5.

400,- Ft (90 oldal)

13). *Bindorffer Györgyi*: Identitás kettős kötésben. Etnikai identitás és kulturális reprezentáció a dunabogdányi svábok körében. Az etnikai csoportidentitás sajátos formája és kulturális feltételei Magyarországon is politikai, nemzedéki, történeti befogadások, kirekesztések, alkalmazkodás és megmaradás dimenzióitól függenek. A szerző Dunabogdány sváb lakosságának önképét, a helyi identitás mai állapotát, nemzedékenkénti különbségeit, valamint a politikai nemzettel kialakított kapcsolatát elemzi empirikus tapasztalatok alapján, elméleti szempontjait az etnikai, kisebbségi, nemzetiségi és helyi közösségek vizsgálatában antropológiai nézőpontok határozzák meg. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 66 5.

400,- Ft (75 oldal)

14). *Szabó Ildikó, Horváth Ágnes, Marián Béla:* Főiskolások állampolgári kultúrája. Empirikus vizsgálat két kecskeméti főiskola hallgatói körében. Ezer tanítóképzős és műszaki főiskolás fiatal rendszerváltás utáni állampolgári kultúráját, ismereteit, értékeit, állam- ill. kultúrnemzeti identitását, magyarságfelfogását tárják föl a kiadvány szerzői. E fiatalok szocializációja történelmi nézőpontból is rendkívüli korszakban alakult, s értelmiségiként maguk is állampolgári minta gyanánt szolgálnak majd mások számára, környezetüket pedig állampolgári minőségükben is befolyásolják. Helyzetük, múltból hozott értékeik, Európa- és szomszédságfelfogásuk, etnikai toleranciájuk ezért kiemelkedően fontos. A számos grafikonnal, táblázattal illusztrált empirikus vizsgálat e kulturális, politikai, regionális kérdések iránti korszakos érzékenységet taglalja. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 67 1.

350,- Ft (40 oldal)

15). *A. Gergely András:* Közelítések az etnofilmhez. Retusált ősiség, rendezett hitelesség, etnikai valóság: „Amikor a filmesek néprajzi filmeket készítenek, ezek talán filmek, de nem néprajziak, amikor a néprajzkutatók készítenek filmet, azok talán néprajziak, de nem filmek..." – jellemzi az etnofilmek készítőit a műfaj klasszikusa. Mi az etnofilm és milyen kapcsolatban áll a társadalmi (esetünkben az etnikai) valóság feldolgozásával, közvetítésével és értelmezésével? Hogyan alakult a néprajzi-antropológiai tematikájú filmek, a szerzői művek, a dokumentum-műfajok és a résztvevő megfigyelésből vagy együttélésből táplálkozó etnofilmek stílus- és ábrázolástörténete, miféle mítosszá válik maga a valóságkövető film is a befogadó piaci közegben? Ezekről a kérdésekről és a körülöttük sorjázó értelmezésekről szól az oktatási anyagként is használt tanulmány a filmművészet centenáriumának tiszteletére. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 68 X.

300,- Ft (43 oldal)

16). *Dudich Ákos, Gál Anasztázia, Molnár Eszter, Németh Rita, Pásztor Zoltán*: Népek, maszkok, nemzeti- és csoportkultúrák. Etnikai-antropológiai dolgozatok. Hogyan gesztikulálnak az afrikaiak? Miként alakul át a japán nők társadalmi státusza? Hogyan kezeli London az ír hajléktalanok növekvő tömegét? Kik a manoriták és milyen módon illeszkednek be Libanon sok egyházú, sok etnikumú vallási-társadalmi rendszerébe? Föltámadnak-e a kanadai indiánok rejtőzködő helyzetükből, s hogyan remélik érdekképviseletük megoldását az ellenségesen viselkedő politikai környezetben. A munkafüzet antropológus egyetemi hallgatók dolgozataiból kínál válogatást, melyek a hazai tudományos kutatások számára nehezen megközelíthető terepről hoznak izgalmas beszámolókat. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 69 8.

400,- Ft (76 oldal)

17). *Nemes Nagy József*: Társadalmi térkategóriák a regionális tudományban. Egy modern tudományág műhelyéből. Osztható-e a tér, s horizontális vagy vertikális dimenziói milyen külső és belső, zárt vagy nyílt

térfelosztás alapfogalmai köré szervezik ismeretkincsét? Lehetséges-e fizikai, gazdasági, politikai vagy kulturális tereket másként nézni, új módon osztályozni, s kialakítani a szociológia, a makrostrukturális elemzések matematikailag tiszta fogalmi rendszerét a társadalmi jelenségek modellezése céljából? A szerző e cseppfolyós közegben keresi a makrotér, a mikrotér, a regionális tér és ezek határai között az eligazodás útjait, lehetséges perspektíváit. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 70 1.

450,- Ft (57 oldal)

18). *Kormos Éva*: Albánia: az emberélet fordulói. A tradicionális albán falusi, illetve városi szokásrend sajátosságai között, az átmeneti rítusok során meglehetősen egyedi, a keresztény és iszlám kultúrából egyként eredeztethető szabályok épülnek a halál, a siratás és temetés, a családi életmód és szerepleosztás, valamint a házasságkötés köré. Az erősödő modernizáció és korakapitalizmus azonban nem tudja feledtetni az életvitel írásos társadalmi törvények szabta normáit. A „vérbosszú", a leánykérés, az érzelmek rejtése és robbanása jellemzi a hegyi falvak, modern városok közösségeit egyaránt. A szerző az emberi élet fő fordulópontjaira is bepillantást nyújt, pótolva a regionális tudományok régi adósságát. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 71 X.

300,- Ft (44 oldal)

19). *Veres Emese-Gyöngyvér:* Barcasági körkép. Egy kulturális antropológus terepmunka-tanulmányai. A csángó – a barcasági, hétfalusi típusú – jellegzetessége az, hogy sem tiszta székely, sem moldvai nincs benne, a közös törzsből származott népnek már hibádzik bátorsága, kedélye, játékossága. Az évszázadok során a szászság elnyomása alatt, a művelődés teréről leszorítva, csendes magányában, szinte egykedvűségben élt e nép, s kitörési szándékát, fejlődését a vallás nyomta el, mely kizárt minden világit, zajosabb életmódot. A szerző rövid írásokban rajzolja körül a Brassó-vidék sajátos kulturális egységét, színes motívumokban jeleníti meg a „hétfalusiak" roppan gazdag szellemi népköltészeti hagyatékát. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 72 8.

400,- Ft (53 oldal)

20). *Bódi Ferenc:* Polgárosodás, politikai változás, társadalmi tömeg. A huszadik századi társadalomtudományi gondolkodás számára az ismert és új szociológiai kategóriák sokasodása tartalmaz kihívást A tömeg, a modernizáció, az autonómia, a szuverenitás fogalomváltozása, a nemzetközi folyamatokban rejlő egyetemes tartalmak, mint a béke, a rendszerváltások, a regionális politikák és nemzetek fölötti kölcsönhatások, s ezen felül is a kis népek politikájában bekövetkezett változások is számos fogalom jelentéskörének és helyi átértelmezésének tapasztalatát igazolják. A szociológus szerző a makropolitikai folyamatok mélyén zajló társadalmi változások, alkalmazkodások mechanizmusait, irányzatait, erővonalait rajzolja meg. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 73 6.

400,- Ft (63 oldal)

21). *Horváth B. Ádám, Soltész János:* Társadalom és hatalom. Politikai antropológiai analízisek. A munkafüzet két tanulmányt tartalmaz, melyek a korai államnélküli társadalmak felépítését, szerkezeti sajátosságait, családi-rokonsági rendszerét, életmódját és a lokális uralmi viszonyok közötti kultúraváltozást elemzik. Az első a tuareg társadalom felépítését, történelmét és családi rendszereit vázolja, a második történetileg mutatja be, kikből lesznek a társadalom vezetői az államiság előtti politikai rendszerekben (horda, törzs, főnökség, állam) és hogyan teremtik meg legitimációs bázisukat, milyen társadalmi változások járulnak hozzá a vezetők személyének reprezentálásához és specializálódásához, továbbá milyen eszközöket használnak a törvény a rend és a szokásjogok fenntartásához. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 74 4.

350,- Ft (46 oldal)

22). *Szabó Levente, Juhász Levente Zsolt, Király Ildikó*: Kognitív etnikai folyamatok. Tanulmányok a kognitív kutatások tükrében. A kognitív kutatások a társadalomtudományok egyre szélesebb körében hódítanak híveket, alapoznak meg irányzatokat és iskolákat, s jellemeznek alkotói életműveket. E munkafüzet három szerzője a politikai jelentéstartalmak, a kulturális tudás és a jelentéselmélet területéről hoz bepillantást az interdiszciplináris elemzésekbe. Mindhárom tanulmányban a legizgalmasabb kortárs társadalomtudományok

(kulturális antropológia, informatika, nyelvfilozófia, szemantika, csoportpszichológia, stb.) módszereire, kutatási irányzataira és alkotóira épülő elemzés található, önálló kutatásra alkalmazott formában, egyúttal kihívásként is, melyre az etnikai és regionális kutatásoknak éppoly nagy szüksége van, mint a hagyományos társadalomtudományi diszciplínáknak. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 75 2.

350,- Ft (70 oldal)

23). *Utasi Ágnes*: Magyar hazától az amerikai otthonig. Magyar származású középosztályi amerikai állampolgárokkal készült kérdőíves vizsgálat anyagának rövid ismertetése. A tanulmány az emigrálás körülményeinek, a társadalmi beilleszkedésnek és a szimbolikus (kulturális, nyelvi, kapcsolati) tőke felhasználásának jellemzőit mutatja be, arra koncentrálva, hogy különböző történeti időszakokban (1930-as évek, háború utáni időszak, ötvenes-hatvanas évek, s így tovább egészen a rendszerváltásig) hogyan zajlott le a javarészt középosztályból induló vagy oda érkező emigránsok interkulturális asszimilálódása, s miként változott vagy maradt meg az anyaországgal való kapcsolatuk. Az elemzést számos táblázat egészíti ki (melyek adatbázisa elérhető a szerzőnél vagy az Etnoregionális Kutatóközpont gyűjteményében). ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 79 5.

400,- Ft (62 oldal)

24). *A. Gergely András*: Helyi társadalom – rendszerváltás közben. Megoldódott-e a helyi társadalom „felszabadulása" a rendszerváltozás és a társadalmi struktúra reformja során? Milyen hozott előnyök és hátrányok érvényesülnek az önállósult településeken, s miért nincs már hitelképes „közösség" a falusi-kisvárosi térségekben ? Erősödött-e a civil társadalom együttműködési hajlandósága, s milyen reményekkel kecsegtet a jövő az önszervező erők, a lokális autonómiák terén ? A szerző politikai szociológiai áttekintést ad a mai helyzetről, nem mellőzve kritikai észrevételeket sem. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 80 9.

350,- Ft (53 oldal)

25). Vörös Kinda Klára: Otthon vagy itthon. Erdélyi magyar áttelepült értelmiségiek identitásválságának elemzése. Az 1980-as években kezdődő etnikai exodus során Magyarországra áttelepült, menekült erdélyi (és nemcsak erdélyi) magyar értelmiség útjának nyomonkövetése és megértése, a kényszerített kivándorlás, az áttelepedési döntéshozatal folyamata, valamint az indentitásválság tényezőinek és megoldási módjainak vizsgálata a tanulmány tárgya. Körülírja helyzetüket, helykeresésük, asszimilációjuk folyamatát, és a múltból hozott emlékanyag feldolgozásának változatairól készített elemzését közli a szerző, bőségesen illusztrálva mondandóját a vajdasági, erdélyi, szlovákiai, kárpátaljai, szlovéniai értelmiségiekkel készített interjúiból. ISSN 1416-8391, ISBN 963 8300 81 7.

400,- Ft (80 oldal)

A sorozat következő füzeteiből:

Primitív kultúrák, ősi hitek, modern genocídium. /Cikkfordítások/
Politikai újratemetkezések Magyarországon /Dokumentumközlés/
Politikai rendszerváltás és kontinuitás
Hármashatár – etnikus identitás /Térségi folyamatok, etnikai alakzatok/
Etnikai kutatásmódszertan /válogatás/
Politikai pszichológiai előadások
Homoródvidéki munkaerőhelyzet /tereptanulmányok/
Pilisi szlovákok indentitástudata
A nemzeti táj antropológiai nézetben
Droghelyzet, droghasználat Magyarországon
Cigány-bibliográfia

A munkafüzetek megrendelhetők:
MTA Politikai Tudományok Intézete

1068 Budapest Benczúr u 33. (Szabó Irénnél tel/fax: 3229-010)

Javaslatok az Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzeteinek könyvtári szakozásához

No 1). Kisebbségi tér és lokális identitás I.: nacionalizmus, állam (nemzetállam), Románia, Erdély, urbanizáció (1919-), kisebbségpolitika, etnikum (magyar, román), szimbolikus politika (térbeliség), helyi társadalom.

2). Kisebbségi tér és lokális identitás II.: kisebbségi helyzet, etnikum (kun), etnocentrizmus, szimbolikus politika, urbanizáció (Kiskunság), helyi társadalom (Kiskunhalas), politikai kultúra.

3/A). Forráselemzés: Kopács -- táj- és népkutató tábor a történeti Drávaszögben (1942): kisebbségi helyzet, Jugoszlávia 1945-1989, helyi társadalom, életmód, település (-történet, Kopács), társadalomkutatás (1942), akkulturáció.

3/B). Forráselemzés: Városi és nemzetiségi lét magyarok és „jugoszlávok" körében, a XX. századi városfejlődés árnyékában: kisebbség (nemzetiség), történelem XX. szd., urbanizáció (Jugoszlávia, Vajdaság), önkormányzat, etnikum („jugoszláv", magyar), mobilitás (térbeli).

4). Kun etnoregionális kisvárosi sajátosságok: kisebbség (kunok), régió (Kiskunság), történelem (magyar, 13-20. szd.), helyi társadalom, autonómia, urbanizáció, politikai kultúra.

5). Rövid etnoregionális elemzések: zsidókérdés, antiszemitizmus, kisebbség (bolgár, szerb), politikai kultúra, rasszizmus (idegengyűlölet), etnikum (dél-amerikai, afrikai, román, cigány, orosz, magyar, délszláv), identitás, konfliktus (társadalmi, etnikai), helyi társadalom.

6). Identitás és etnoregionalitás: identitás, politikai kultúra, történelem (13-20. szd.), régió (Nyugat-Európa, Kelet-Európa, Közép-Európa), etnikum, kisebbségi kérdés, önigazgatás, új társadalmi mozgalmak.

7). Közösségszervezési folyamatok a magyarországi románok körében: identitás, politikai kultúra, régió (Kelet-Európa), etnikum (román, cigány, magyar), kisebbségi kérdés, interetnikus kölcsönhatások, helyi közösségek, Magyarország (Hajdú-Bihar m., Békés m.), asszimiláció, nyelv, önmeghatározás.

8). Politikai antropológia. /Interdiszciplináris közelítések/: politikai kultúra, etnikum-kutatás, politikatudomány, politikai szociológia, antropológia (politikai-, kulturális-), harmadik világ, magatartás (politikai), hatalom (politikai, törzsi), politikai rendszer, informalitás.

9). Tér – szimbólum – politika. Politika a térben, tér a politikában: politikai kultúra, etnikum-kutatás, politikatudomány, politikai szociológia, településföldrajz (Kiskunhalas, Budapest), társadalmi struktúra, politikai magatartás, hatalom (politikai, helyi), politikai rendszer.

10). Etnikum és vallás. Apróbb írások a vallási kommunikáció témakörében: politikai kultúra, etnikai kutatás, vallásszociológia, antropológia (politikai, kulturális), magatartás (politikai, kulturális), hatalom (politikai, törzsi), politikai rendszer, tradíció, földrajzi (Erdély, Haiti, India), kommunikáció.

11). Kisebbség – etnikum – regionalizmus I. Állam, nemzet, ellenkultúra és kisebbségiség: politikai kultúra, etnikum-kutatás, politikatudomány, politikai szociológia, regionalizmus, magatartás (politikai), hatalom (politikai, etnokratikus), politikai rendszer, ellenkultúra, új társadalmi mozgalmak.

12). Kisebbség – etnikum – regionalizmus II. Etnoregionalizmus Magyarországon?: politikai kultúra, etnikum-kutatás, politikatudomány, politikai szociológia, regionalizmus, magatartás (politikai), hatalom (politikai, etnokratikus), politikai rendszer, ellenkultúra, új társadalmi mozgalmak.

13). Identitás kettős kötésben. Etnikai identitás és kulturális reprezentáció a dunabogdányi svábok körében: etnikai identitás, kulturális reprezentáció, politikai kultúra, politikai szociológia, regionalitás (Közép-Európa, Magyarország), társadalomtörténet (közép-európai), magatartás (politikai), lokális (helyi) kultúra, földrajzi tér (Dunabogdány).

14). Főiskolások állampolgári kultúrája. Empirikus vizsgálat két kecskeméti főiskola hallgatói körében: politikai kultúra, etnikai kutatás, magatartás (politikai, kulturális), politikai eszmék, nemzettudat, etnikai tolerancia, Holocaust, politikai rendszer, állampolgári kultúra (civizmus).

15). Közelítések az etnofilmhez. Retusált ősiség, rendezett hitelesség, etnikai valóság: vizuális kultúra (szociofilm, néprajzi film), etnikai kutatás, társadalmi magatartás, szimbolikus jelképrendszerek, kultúraváltás, kultúrkörök (törzsi társadalom, modern társadalom).

16). Népek, maszkok, nemzeti- és csoportkultúrák. Etnikai – antropológiai dolgozatok: regionális kultúra, etnikai kutatás, társadalmi magatartás (politikai, kulturális, vallási), interkulturális kapcsolatok, szimbolikus politika, politikai kultúra, jelképrendszerek, kultúrkörök (Magyarország, Afrika, Japán, Libanon, Anglia, Kanada).

17). Társadalmi térkategóriák a regionális tudományban. Egy modern tudományág műhelyéből: regionális tudományok, térföldrajz-kutatás, társadalmi és területi struktúrák, humángeográfia.

18). Albánia: az emberélet fordulói. Halál, vallás, esküvő: átmeneti rítusok a balkáni társadalomban*:* regionális kultúra, etnikai kutatás, társadalmi magatartás (politikai, kulturális, vallási), interkulturális kapcsolatok, szimbolikus politika, politikai kultúra, jelképrendszerek, kultúrkörök (Észak-Albánia).

19). Barcasági körkép. Egy kulturális antropológus terepmunka-tanulmányai: regionális kultúra, etnikai kutatás, társadalmi magatartás (jogszokás, kulturális, vallási), interkulturális kapcsolatok, jelképrendszerek, helyi társadalom, kultúrkörök, földrajzi (Erdély, Barcaság).

20). Polgárosodás, politikai változás, társadalmi tömeg. Politikai szociológiai tanulmányok: politikai kultúra, társadalomkutatás, társadalmi magatartás, helyi társadalom, politikatörténet, szociálpszichológia, rendszerváltozás, társadalmi modernizáció, Magyarország.

21). Társadalom és hatalom. Politikai antropológiai analízisek: regionális kultúra, etnikai kutatás, politikai antropológia, társadalmi magatartás (jogszokás, kulturális, vallási), interkulturális kapcsolatok, hatalmi rendszerek, helyi társadalom, kultúrkörök, földrajzi (Afrika).

22). Kognitív etnikai folyamatok. Tanulmányok a kognitív kutatások tükrében: etnikai kutatás, politikai antropológia, társadalmi magatartás, interkulturális kapcsolatok, hatalmi rendszer, nacionalizmus, kulturális tudás, kognitív pszichológia, jelentéselmélet, nyelvelmélet.

23). Magyar hazától az amerikai otthonig: migrációkutatás, emigráció, társadalmi magatartás, interkulturális kapcsolatok, társadalmi rétegződés, középosztály, kulturális tudás, földrajzi (USA).

24). Helyi politika – rendszerváltás közben: helyi társadalom, helyi politika, önkormányzat, rendszerváltás, társadalmi magatartás, társadalmi rétegződés, települési közösség, földrajzi (Magyarország).

25). Otthon vagy itthon. Erdélyi magyar áttelepült értelmiségiek identitásválságának elemzése: migráció, etnikai identitás, értelmiség, kivándorlás, identitásválság, földrajzi (Erdély, Vajdaság, Kárpátalja, Szlovákia, Magyarország), etnikai exodus, kultúraőrzés, menekült-helyzet, kisebbség, regionalitás, Közép-Kelet-Európa.